

TEORIJSKO-ISTRAŽIVAČKI PRISTUPI ETNIČKOJ VEZANOSTI (*ETHNICITY*), NACIONALIZMU I NACIJI*

Theoretical Approaches to Ethnicity, Nationalism and Nation

ABSTRACT *The author takes into consideration main theory of ethnicity and nationalism: primordialism, perennialism, modernism, ethno-symbolism, post-modernism, and interactionism. He pays his attention on both good and bad features of the different theoretical approaches in order to formulate his own approach. In addition, he offers several the most famous and convincing definitions and typologies of the nations and nationalism. At the end, he tries to make definitions of the ethnicity (ethnic connectedness), ethnic resource, e. g. language, religion, «race», ethnic myths etc, ethnic category, and ethnic as well as to briefly outline his own approach that is basically interactionist with some additions of ethno-symbolism.*

KEY WORDS *primordialism, perennialism, modernism, ethno-symbolism, post-modernism, interactionism*

APSTRAKT *Autor razmatra glavne teorije etničke vezanosti i nacionalizma: teoriju iskonskog postojanja nacije, teoriju mnogovekovnog postojanja nacije, modernizam, etno-simbolizam, postmodernizam i interakcionizam. Obraća svoju pažnju na dobre i loše strane različitih teorijsko-istraživačkih pristupa kako bi oblikovao sopstveni pristup. Sem toga, on nudi nekoliko najpoznatijih i najubedljivijih definicija i tipologija nacija i nacionalizma. Naposljetku, pokušava odrediti etničku vezanost, etničko svojstvo, etničku kategoriju i etničku zajednicu, te ukratko ocrtati sopstveni pristup koji je suštinski interakcionistički sa primesama etno-simbolizma.*

KLJUČNE REČI *iskonsko postojanje nacije, mnogovekovno postojanje nacije, modernizam, etno-simbolizam, postmodernizam, interakcionizam*

---

* Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Društveni akteri i društvene promene u Srbiji 1990-2010. godine", evidencioni broj 149005, Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine.

Teorijsko-istraživački pristupi naciji

Nacija je jedna od najsloženijih društvenih pojava. Usled toga u istraživanju nacije nema opšteprihvaćenih definicija, kao što ne postoje ni opšteprihvaćeni istraživački pristupi. Može se razlikovati šest osnovnih istraživačkih pristupa naciji. Oni se međusobno u većoj ili manjoj meri razlikuju i po istraživačkim pitanjima koja smatraju vrednim postavljanja, a i po odgovorima koje nude na ista istraživačka pitanja. Pošto se u članku kritički predstavljaju postojeći teorijsko-istraživački pristupi naciji, izložiće se nekoliko tipologija nacionalizama, kao i sopstvena određenja osnovnih pojmova.

Teorijsko-istraživački pristupi naciji su:
teorija iskonskog postojanja nacije (primordializam);
teorija mnogovekovnog postojanja nacije (perennializam);
modernizam;
etno-simbolizam;
interakcionizam¹;
postmodernistički pristup naciji.

Postojanje nacije od iskona (primordializam)

Ovaj istraživački pristup je najstariji i najduže se upotrebljavao. Tokom XIX i prve polovine XX stoleća bio je i jedini pristup naciji. Autori koji pripadaju ovoj istraživačkoj tradiciji naglašavaju da nacija nastaje zajedno sa čovekom. Drugim rečima, otkad je ljudske istorije, otad postoje i različite nacije. Zajedno sa porodicom, nacija je sveprisutna, najdugotrajnija i najvažnija društvena grupa u ljudskoj istoriji. Štaviše, ovaj pristup je na podrazumevajući način prisutan u istoriografiji, jer se još u osnovnoj i srednjoj školi đaci upoznaju sa sopstvenom nacionalnom istorijom koja seže duboko u prošlost. Na isti način saznaje se i o antičkoj istoriji tako što se piše o starim narodima, npr. antičkim Grcima, Rimljanima, Egipćanima, koji se često smatraju veoma sličnim savremenim nacijama. Prema zastupnicima ovoga pravca, cela istorija ljudske vrste može se sagledavati kao istorija različitih nacija. Tri su varijante shvatanja iskonskog postojanja nacije.

---

¹ Ne treba mešati interakcionizam kao istraživački pravac u proučavanju nacije sa simboličkim interakcionizmom kao opštom teorijskom usmerenošću u sociologiji i socijalnoj psihologiji.

(1) U prvom se postulira da su etničke grupe stalne i nepromenljive, te da im pojedinci nužno pripadaju rođenjem. Ovo viđenje, ne razlikuje etničku grupu od nacije koja se doživljava kao transistorijska, prvobitna i najvažnija društvena grupa. Ova varijanta primordijalizma se, prema tome, može poistovetiti sa nacionalističkom ideologijom nemačkoromantičarskog tipa, koja smatra da nacije postoje oduvek, da im pojedinac pripada rođenjem, te da iz njih ne može izaći slobodnom voljom. Nacionalizam je prema tom shvatanju naprosto "prirodno" svojstvo čoveka (Smith, 1995: 31-32).

(2) Drugu varijantu primordijalizma zasnovao je Pjer Van den Berge (Pierre Van den Berghe). Ona je sociobiologističke naravi, jer smatra da su etnička grupa i nacija "prirodne" grupe budući da nastaju "produženjem" porodice i širih srodničkih grupa odabranih u procesu genetičke evolucije. Prema ovom shvatanju, pojedinac je u centru koncentričnih krugova određenih opadajućim stepenom srodničkih odnosa: nuklearna porodica, proširena porodica, rod, bratstvo, jezička grupa, podetnička grupa, nacija (Van Den Berghe, 1995: 361-362). Činjenica biološkog porekla odražava se u njihovim kulturnim mitovima o poreklu (Van Den Berghe, 1995: 361; Smith, 1995: 32). Etnocentrizam se, kao sistematsko davanje prvenstva članovima sopstvene etničke grupe, javlja kao genetički ukorenjena, nesvesna atavistička tendencija. Za Van den Bergea, etnička kultura nije ništa drugo doli sredstvo maksimiranja izgleda na opstanak i društvenu reprodukciju (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 106).

(3) Treću varijantu primordijalizma zasnovao je Edvard Šils (Edward Shils), a razvio ju je Kliford Gerc (Geertz). Oni smatraju da je etnička vezanost (*ethnicity*) unapred data, moćna i sveprožimajuća društvena veza (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 98-99). Ova osećajna moć, međutim, nije svojstvena etničkoj vezi po sebi, već je takvom doživljavaju i osećaju članovi etničkih zajednica. Oni su ti koji svojoj etničkoj zajednici pripisuju iskonski kvalitet; etničke veze logički i vremenski prethode svim drugim vezama. To, međutim, ne znači da se etničke grupe ne menjaju kroz istoriju. Naprotiv, istorijske etničke zajednice se formiraju, razvijaju i raspadaju, ili ih apsorbuju susedne etničke grupe ili osvajačke etničke grupe, čak i kada su njihove pretenzije potpuno prepoznate od strane njihovih članova. Prema ovom shvatanju, svaki čovek mora pripadati nekoj etničkoj grupi, etničko svojstvo je najbitnije za naše razumevanje istorije, etnička vezanost nadjačava druge pripadnosti, a etničke grupe mogu gubiti vitalnost, venuti i iščezavati, kao i oživljavati angažovanjem spoljnih snaga (Smith, 1995: 32-33).

Kritike iskonskog postojanja nacije naglašavaju da ljudi žive u brojnim društvenim grupama, a koja će od njih biti značajnija i istaknutija zavisi od okolnosti koje vladaju u različitim istorijskim vremenima. Etnička veza nema apsolutni prioritet. Čak i fleksibilnije verzije teorija iskonskog postojanja nacije, kao što su Šilsova i Gercova, propuštaju da sagledaju kako na etnički izbor utiču okolnosti

(učestala osvajanja u istoriji, razvoj trgovinskih veza sa drugim regijama i etničkim grupama, uvoz radne snage, mešoviti brakovi itd.). Primordializam je, osim toga, veoma podložan nacionalističkoj, a katkad i rasističkoj ideologizaciji i instrumentalizaciji. Njegova prva varijanta može služiti i kao ideološka osnova konzervativno-romantičarskom nacionalizmu, a u svojoj biologističkoj varijanti može pribaviti "naučnu", a zapravo ideološku legitimaciju najreakcionarnijim političkim pokretima, kakav je npr. nacionalsocijalistički. Osim toga, sve varijante iskonskog postojanja nacije uglavnom negiraju razlike između nacije i etničke zajednice dosledno ih poistovećujući.

Teorija mnogovekovnog postojanja nacije

Prema ovoj istraživačkoj tradiciji, nacija predstavlja transistorijsku pojavu koju je moguće naći u svim istorijskim epohama. Ona se uvek nanovo javlja, bez obzira na ekonomske, političke ili kulturne uslove u nekom društvu. Nacije su društvene grupe koje se odlikuju izuzetnom dugotrajnošću, zapravo mnogovekovnim, pa čak i višemilenijumskim postojanjem. Najčešće se kao primeri navode Jevreji i Armeni. Dešava se, međutim, da neke nacije i nestanu, ali da se negde u budućnosti iste te nacije ponovo pojave na istorijskoj pozornici. Dve su glavne varijante perenializma:

(1) Kontinuirano postojanje nacije vidi korene danas postojećih nacija u dubokoj prošlosti koja seže i nekoliko vekova unazad, a u nekoliko slučajeva i nekoliko milenijuma. Ova varijanta shvatanja mnogovekovnog postojanja nacije naglašava, dakle, kontinuitet. Iako se priznaju prekidi u istorijskom trajanju, ipak se jače naglašavaju kulturni kontinuiteti. Kolektivni etnički identiteti opstaju kroz duge periode vremena i povezuju srednjovekovne, pa čak i antičke nacije sa njihovim skorašnjim parnjacima. Jedan od najpoznatijih zastupnika ove varijante perenializma jeste škotski istoričar Hju Siton-Votson (Hugh Seton-Watson). Iako je priznavao da je nacionalizam kao ideologija moderna pojava, smatrao je da nacija u nekim slučajevima seže do duboke prošlosti. U tom kontekstu pravio je razliku između starih nacija Zapadne Evrope, npr. Engleza, Francuza, Škota, Holandana, Kastiljanaca, Poljaka, Rusa, Mađara i dr., koji svoje poreklo vuku još iz srednjeg veka, i novih nacionalizmom namerno stvorenih nacija u Istočnoj Evropi i Aziji. Prema Siton-Votsonovom mišljenju, Česi i Slovaci, Rumuni, Bugari, Srbi i Hrvati, Ukrajinci, Estonci, Azeri, Kurdi, Malajci, Indonežani i dr., spadaju svi u nove nacionalizmom stvorene nacije (Seton-Watson, 1977; Smith, 2000: 35). Istovremeno, jedan drugi pobornik ove istraživačke tradicije, Hagen Šulce (Hagen Schultze), navodi da su neke nacije Istočne Evrope, tj. Poljaci, Česi, Mađari i Srbi već unutar imperija "bili odmakli na putu nacionalnog i kulturnog identiteta" (Šulce, 2002: 101).

(2) Shvatanje o naciji koje se uvek iznova kao reka ponornica javlja na istorijskoj sceni naglašava da se nacija kao takva, tj. kao društvena grupa sasvim posebnog kvaliteta, kao poseban oblik udruživanja pojedinaca i izvor kolektivnog identiteta uvek može naći tamo gde ljudi žive. Posebne nacije mogu nastajati i nestajati tokom istorije, npr. stari Egipćani, stari Jevreji, stari Grci, stari Persijanci, ali je nacija kao takva pojava koja se stalno iznova javlja, pa danas postoje npr. Nemci, Francuzi, Rusi, Danci itd. (Smith, 2000: 34-35). Pri tom, važno je shvatiti da je moguće da nacionalni kontinuitet bude prekinut, pa moderni Egipćani, Grci ili Iranci nemaju veze sa onima koji su postojali u antici, iako su od njih nasledili ime (Smith, 2000: 41). Jedan od najsvestranijih istraživača nacije, britanski sociolog Entoni Smit (Anthony Smith) naglašava da srednjovekovni istoričari najčešće zastupaju prvu varijantu perenializma, dok drugu varijantu zastupaju najčešće istoričari antike ili društveni naučnici (Smith, 2000: 35).

Najistaknutiji predstavnik mnogovekovnog postojanja nacije, Džon Armstrong (John Armstrong), u već klasičnoj studiji o naciji i nacionalizmu *Nacije pre nacionalizma* (*Nations before Nationalism*) kombinuje obe varijante perenializma (Armstrong, 1982). Prema Armstrongu, nema razlike između nacije i etničke grupe, nemoguće je hronološki utvrditi kada etnička grupa nestaje i nastaje nacija, već su one istovetne pojave (Armstrong, 2004: 11).

Upravo ovo poistovećivanje nacije sa etničkom grupom jeste izvor kritika mnogovekovnog poimanja nacije. Naime, iz ovog nerazlikovanja proizlazi, smatraju kritičari, nemogućnost ove istraživačke tradicije da prepozna osobenosti različitih istorijskih epoha. Zato ne iznenađuje da osobenosti modernosti zastupnici mnogovekovnog postojanja nacije preseljavaju u starije istorijske periode. Drugim rečima, kritičari ističu da su pripadnici ovog istraživačkog pravca slepi za razlike između istorijskih epoha, koje se, po pravilu, odlikuju posebnim vrstama kolektivnih kulturnih identiteta. Plodotvorno istraživanje nacije trebalo bi da pokaže da li postoje veze, i ako postoje, kakve su one prirode, između tih različitih kolektivnih kulturnih identiteta, npr. etničke grupe i nacije.

Modernističko poimanje nacije

Danas je u društvenoj nauci najrasprostranjenije modernističko poimanje nacije. Ono dominira mišlju o naciji još od 1960-ih godina. Zastupnici ovoga shvatanja najčešće pripadaju sociolozima i istoričarima modernoga doba. Oni smatraju da su nacije u istorijskom smislu relativno skorašnji proizvod upravo *Moderne*, bilo da je reč o tome da se tvrdi kako je nacija proizvod tzv. štamparskog kapitalizma, kao što tvrdi Benedikt Anderson (Benedict Anderson), ili pak proizvod industrijalizacije, kao što tvrdi Ernst Gelner (Ernest Gellner). U oba slučaja, modernizacijski procesi, kao što su industrijalizacija, obavezno osnovno

obrazovanje, pojačana društvena pokretljivost, sekularizacija, urbanizacija, demokratizacija političkog života uslovile su nastanak nacionalizma, a ovaj je kao ideologija doprineo izumevanju nacije. Ova istraživačka struja posebno naglašava značaj intelektualaca za nastanak i održavanje nacija. Naime, intelektualci su onaj društveni sloj koji je zaslužan za uspostavljanje i širenje nacionalizma, a preko njega i za uspostavljanje nacionalne svesti (Anderson, 1998; Gellner, 1997).

Prema mišljenju modernista, širi društveni slojevi, a posebno seljaštvo, nisu se odlikovali posedovanjem bilo kakve nacionalne svesti sve do XIX veka. Tako je američki historičar Judžin Veber (Eugen Weber) u studiji *Seljake u Francuze (Peasants into Frenchmen)* na primeru Francuske pokazao da francuska nacionalna svest nije postojala do pred kraj XIX veka unutar francuskog seljaštva (Weber, 1979). Za nastanak francuske nacionalne svesti bila je, prema Veberu, zaslužna država, tj. njene ustanove: škola i vojska. Ove dve ustanove nacionalne države su, prema svim modernistima, najznačajnije za uspostavljanje nacionalne svesti i među pripadnicima drugih nacija.

U ovom insistiranju na ulozi države u nastanku nacija vidljiv je i značaj koji modernisti daju političkim činionicima. Prema modernistima, naime, upravo su politički činioци najodgovorniji za nastanak nacije kao društvene pojave. Oni insistiraju da je za postojanje nacije neophodno postojanje nekakve političke autonomije, a po mogućnosti i države. Osim toga, oni insistiraju i na normativnim elementima koji tvore naciju. Tako npr. Dominik Šnaper (Dominique Schnapper), kćerka francuskoga sociologa Rejmona Arona, a i sama istaknuti sociolog, ističe da se ne može govoriti o naciji ukoliko ona nije "moderna zajednica građana", tj. ukoliko pripadnici nacije nisu jednaki pred zakonom i u uživanju svih ljudskih i građanskih prava (Schnapper, 1996). Naciju ne mogu činiti podanici neke autoritarne vlasti, već samo samosvesni, međusobno jednaki i slobodni građani zajamčenih i poštovanih prava. Francuska revolucija 1789. je stoga, prema modernistima, onaj događaj koji označava momenat rođenja nacije. Tek tada, tvrde oni, bilo je moguće da se izgradi nacija kao moderna zajednica građana koja značajem prevazilazi lokalne i regionalne pripadnosti, jer nacija u ovakvom značenju reči označava i ljudsko oslobođenje od dotadašnjih feudalnih veza i gospodarenja čoveka nad čovekom na osnovu rođenja.

Zamerke modernistima najčešće se tiču njihovog potcenjivanja etničkih veza i preneglašavanja političkih nauštrb kulturnih činilaca u oblikovanju nacije. U najboljem slučaju, modernisti, npr. Erik Hobzbaum (Eric Hobsbawm), priznaju postojanje izvesnih "proto-nacionalnih veza", koje služe kao osnova za razvijanje nacionalističke ideologije intelektualaca (Hobzbaum, 1996: 83). Prema njihovom mišljenju, međutim, nema nužnih veza između teritorije nastajuće nacionalne države i ovih proto-nacionalnih veza. Pa ipak, izvan njihove pažnje ostaju etničke veze (*ethnicity*), određena etnička svojstva (jezik, pismo, religijska pripadnost, kolektivna

sećanja, mitovi o etničkom poreklu, o “zlatnom dobu”, boja kože, položaj očiju) koja se mogu koristiti u nacionalističkoj propagandi, bilo intelektualaca bilo države, ili i jednih i drugih. Naime, nemoguće je, tvrde kritičari, stvoriti naciju ni iz čega, već se nacija može stvoriti samo na osnovu prethodno postojećih etničkih veza i svojstava koja se onda politizuju s ciljem stvaranja nacije.

Zanimljivo je da E. Hobzbaum navodi sledeće izuzetke od pravila koje je ustanovio o proto-nacionalnim vezama: Engleska, Francuska, Srbija i Rusija. Naime, u okviru ovih nacija, barem prema Hobzbaumu, očuvana su sećanja na dugotrajnu političku zajednicu, obično srednjovekovnu monarhiju, kao i na crkvu u okviru koje je čuvano ovo sećanje; posebno je u slučaju Srbije čuvano sećanje na Nemanjiće i njima predvođenu političku zajednicu (Hobzbaum, 1993: 87).

Odlike nacije prema mnogovekovnom i modernističkom poimanju nacije (Smith, 2003: 23)

Perenializam	Modernizam
kulturna zajednica	politička zajednica
drevna	moderna
nepromenljiva	nedavno namerno stvorena
organska	mehanička
jedinstvena	podeljena
kvalitet po sebi	resurs podesan za politizovanje
ukorenjena u širim društvenim slojevima	stvorena od strane društvene elite
zasnovana na zajedničkim precima	zasnovana na zajedničkom opštenju

1) Hronološki, prve teorije u okviru modernističkog teorijskog pravca jesu razvojne teorije ili teorije modernizacije. Ove uopšte optimistički usmerene teorije društvenog razvoja su smatrale da razvojem društva, industrijalizacijom, urbanizacijom, uvećanom društvenom pokretljivošću, racionalizacijom društvenih institucija, masovnom pismenošću susreti centra i periferije postaju učestaliji, pa će se sledstveno kosmopolitski identiteti i pripadnosti sve više širiti usled odbacivanja starih i prihvatanja novih oblika društvene svesti, a na račun tradicionalnih obrazaca kolektivne identifikacije u kakve spada etnička (Ilić, Cvejić, 1997: 30). Samu etničku identifikaciju razvojne teorije posmatraju kao predmodernu, provincijalnu, tradicionalnu i partikularističku. Strukturna osnova etničke identifikacije je selo. Prema ovim teorijama, kulturno ili geografski zasnovane sukobe zamenice funkcionalni, koji odražavaju interese delatnika i grupa delatnika određenih prema položaju koji zauzimaju unutar društvene strukture. Kulturni tradicionalizam, kao osnova etničke mobilizacije, opstaće jedino ako periferna oblast ostane izvan sfere

nacionalne ekonomije (Ragin, 1979: 620-621). Sa druge strane, uvećana etnička izmešanost uzrokuje rastuću trpeljivost, jer je postulat ove teorije da se tradicionalne granice među etničkim grupama najlakše održavaju kada između grupa ima malo susreta. Iz ovoga dalje sledi da će mladi stanovnici gradova, ljudi višeg profesionalnog statusa i viših obrazovnih postignuća, članovi netradicionalnih organizacija i udruženja, te oni koji su obavešteniji jer prate sredstva masovnog opštenja biti najtrpeljiviji deo modernog društva (Bakić, 2004, 24-25; Hodson, Sekulić, Massey, 1994: 1535-1536).

2) Instrumentalističke teorije spadaju, takođe, u podgrupu modernističkih teorija, iako se javljaju kao kritika ne samo teorija iskonskog postojanja nacije već i razvojnih teorija. Njihova suština svodi se na to da etnička pripadnost dobija važnost tek u vreme modernog doba i tržišne privrede. Položaj na tržištu je ono što određuje nastanak i snagu etničkog vezivanja. Unutar instrumentalizma mogu se razlikovati teorije etničkog takmičenja i teorije etničke segregacije.

a) Prema teoriji etničkog takmičenja, pripadnici etničkih grupa ne bivaju kao takvi određeni na osnovu svoje nedobrovoljne pripadnosti i nesvesnog usvajanja grupnih vrednosti, već se, naprotiv, etničke grupe obrazuju kada pojedinci žele da zadobiju određena dobra (bogatstvo, vlast, prestiž), do kojih ne uspevaju da dođu pomoću individualnih strategija. Ova teorija se, takođe, jasno razlikuje od razvojnih teorija, jer predviđa da će modernizacija ojačati etnička poistovećivanja i mobilizaciju. Prvobitno su njeni zastupnici, na osnovu metodološkog individualizma, u središte analize postavljali pojedinačnog delatnika. Etnička grupa, prema njihovom mišljenju, nije ništa drugo do zbir pojedinaca i rezultanta njihovih racionalnih delanja s obzirom na postavljeni cilj koji se sastoji u zadobijanju retkih dobara u situaciji ekonomskog i političkog takmičenja (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 113-114), pri čemu će samo takmičenje biti utoliko intenzivnije ukoliko pripadnici etničkih grupa pretenduju na ista, umesto na različita zanimanja (Medrano, 1994: 873). Tamo gde postoji nekoliko grupa, netrpeljivost će posebno gajiti članovi najveće ili dominantne grupe usled moći koja izvire iz njene mnogoljudnosti (ova hipoteza direktno protivreči gore navedenoj pretpostavci razvojnih teorija; Hodson, Sekulić, Massey, 1994: 1537-1538). Sa druge strane, kako veličina i snaga najvećeg takmičara (centra ili jezgra) narasta, tako pokušaji organizovanog otpora tom centru bivaju uspešniji ako su organizovani oko identiteta većih razmera (Ragin, 1979: 622-623).

Početkom 1990-ih Sara Belanže (Belanger) i Moris Pinar (Pinard) uneli su značajne novine u teoriju etničkog takmičenja. Prema njihovom mišljenju, etničko takmičenje dovodi do sukoba "ako i samo ako" se ono doživljava kao nepošteno; sem toga, nepoštena utakmica vodi sukobu ukoliko ne postoji međuzavisnost etničkih grupa koja bi donosila korist obema stranama. Na kraju, autori vele da se takmičenje mora odvijati između grupa, a ne među pojedincima, dok dobra oko

kojih se grupe takmiče moraju da budu kolektivna (npr. politička prava i regionalne etničke moći, regionalne ili etničke zastupljenosti u privredi, grupni status koji se odnosi na kulturu i jezik, itd.), a nikako ne individualna (Bakić, 2004, 26; Belanger, Pinard, 1991: 448-450).

Osnovna zamerka ovim teorijama odnosi se na nesposobnost objašnjavanja iracionalnih izbora, kao što je individualno žrtvovanje za grupu ili opstanak grupa kao što su Amiši, koji poštuju vrednosti koje zacementirano ne pribavljaju ni političku ni ekonomsku korist (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 108-112). Valja, međutim, primetiti da su intervencije Belanžeove i Pinara doprinele znatnom uvećanju moći objašnjenja ovih teorija, jer je etnička vezanost kolektivna pojava, iako se odnosi i na pojedinca, a nacionalizam je prvenstveno kolektivna pojava, a tek na drugom mestu pojedinačna. Utoliko se i mogućnost žrtvovanja za naciju, koja se može i materijalno izvršiti, ali se na svom vrhuncu izvršava polaganjem pojedinčevog života na oltar otadžbine u slučaju građanskog nacionalizma, ili spremnošću da se umre za slobodu i jedinstvo nacije u slučaju etničkog nacionalizma ("na groblju će izniknuti cvijeće za daleko neko pokoljenje"), može objasniti jedino uzimajući u obzir kolektivnu narav svake ideologije, pa i nacionalizma, kao i društvenu prinudu koja može biti, a često i jeste etničke prirode.

Teorija etničkog takmičenja ima i jedno veliko preimućstvo: ona uočava, doduše na nivou teorija srednjeg obima, jednu opštu odliku modernog sveta, tj. političke, kulturne i ekonomske odnose takmičenja za političku moć, kulturni prestiž i materijalna dobra. Osim toga, ona uočava ono što je Veberu odavno bilo poznato, tj. da bilo koja kulturna ili društvena značajka – jezik, religija, "rasa", itd. – može poslužiti kao odličan politički izgovor za pravdanje isključivanja i monopolizaciju društvenog zatvaranja pristupa različitim društvenim položajima pripadnicima izvesnih društvenih grupa (Bakić, 2004, 26-27; Kalberg, 1994: 121).

b) Teorija etničke segregacije, poznata i pod nazivima teorija unutrašnjeg kolonijalizma i teorija reaktivne etničke vezanosti (*ethnicity*), koju je oblikovao Majkl Hehter (Hechter), počiva na hipotezi da modernizacijski procesi u industrijskim društvima dovode do velikih nejednakosti u raspodeli resursa moći između, s jedne strane, centralne, ekonomski i politički privilegovane grupe i, s druge, periferijskih etničkih grupa koje ostaju prikraćene. Ovo uzrokuje kulturnu podelu rada između centra i periferije unutar određenog nacionalnog prostora. Kulturna podela rada je, zapravo, stratifikacioni sistem društva zasnovan na etničkim osnovama: etnički dominantna grupa monopolizuje raspolaganje dobro plaćenim i visoko uglednim zanimanjima (Stefanović, 2000: 9). Etnička vezanost (*ethnicity*) se posmatra kao oblik solidarnosti koji se javlja kao odgovor na diskriminaciju i nejednakost, čime se ispoljava visoka politička svest grupa koje nastoje da ukinu logiku dominacije (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 115-116). Snaga etničke solidarnosti, kao i težnja za secesionizmom od višetetničke političke

zajednice, uslovljena je poimanjem ekonomskih interesa grupe, a najbolji način da se spreče secesionistički pokreti u višetničkoj zajednici sastoji se u obezbeđivanju političko-ekonomske decentralizacije političke zajednice (Bakić, 2004: 28; Stefanović, 2000: 2).

Kulturna podela rada je hijerarhijska onda kada su etničke grupe različito stratifikovane, tj. kada specijalizuju zanimanja različitog ugleda u društvu, a segmentarna su ukoliko grupe unutar nje visoko specijalizuju zanimanja koja povlače jednak status. Sve to može nekad da prati i teritorijalna segregacija. Najbolji primer kulturne podele rada koja je istovremeno hijerarhijska i segmentarna jeste kastinsko društvo (Hechter, 1978: 312). Prema ovim teorijama, što je veća specijalizacija etničke grupe za određeno zanimanje, to će i njena solidarnost biti jača; takođe, ukoliko je niži položaj grupe u stratifikacijskom sistemu, utoliko će solidarnost jačati, a sa njenim jačanjem uvećaće se i političko-mobilizacijski potencijal etničke grupe (Hechter, 1978: 301; Medrano, 1994: 875). Što je viši nivo solidarnosti grupe, to je u većoj meri moguće posmatrati grupu kao jedinstvenog kolektivnog delatnika. Prema tome, etnička solidarnost grupe je određena "objektivnim" ekonomskim činiocima (Stefanović, 2000: 6, 13). Kulturne razlike među grupama moraju biti oštre da bi se izrazile kroz političku mobilizaciju. Ukoliko to nije slučaj, manjinskoj grupi preči asimilacija (Ilić, Cvejić, 1997: 30). Prema Gelnerovom mišljenju, samo zaprečena društvena pokretljivost nekoj etničkoj grupi koja se nalazi u klasno podređenom položaju, unutar društva koje se brzo industrijalizuje i time omogućava, a što je još važnije, i obećava veću društvenu pokretljivost, uzrokuje nacionalistički zahtev za podudaranjem nacije i države (Bakić, 2004: 29; Gelner, 1997: 110).

Sve vrste instrumentalizma polaze od toga da se etnička vezanost (*ethnicity*), kao vrsta ispoljavanja grupne solidarnosti, javlja u situacijama sukoba u kojima pojedinci imaju zajedničke materijalne interese. Politička mobilizacija etničkih identiteta nije, prema tome, izraz arhaizma nego modernosti. Iako naglašavaju ekonomski determinizam, teoretičari instrumentalizma, za razliku od marksista, smatraju da klase uopšte nisu važnije za analizu modernog društva od etničkih grupa s kojima se neretko preklapaju. Pojmovi *ethclass* kod Gordona, ili *nation-class* kod Gešvendera (Geschwender) i Gelnera (Gellner), izražavaju ovo preklapanje. Zanimljivo je da pristalice instrumentalističkog poimanja etničkih grupa i nacija smatraju da osećanje i svest o etničkoj vezanosti nije posledica socijalizacije, već je isključivo reakcija na promene u institucionalnim odnosima i strukturama (Bakić, 2004: 29-30).

Kritike instrumentalističkih teorija naglašavaju, međutim, da savremena socijalnopsihološka istraživanja pokazuju da se stereotipi prema pripadnicima drugih rasa, etničkih grupa ili nacija nalaze u svesti dece od pet ili sedam godina, pa je jasno da socijalizacija ima veliki značaj za nastajanje etničke svesti, ali i

predrasuda i stereotipa o drugim etničkim grupama, nacijama ili rasama (Bakić, 1999; Tajfel, 1981). Stereotipi, pak, imaju istaknutu ulogu u ideologijama, jer se pomoću njih stvaraju nedvosmislene slike o neprijatelju. Oni se, kao veoma dugotrajne pojave, socijalizacijom usađuju u svest dece i postaju deo nacionalne (stranačke, klasne) tradicije. Ovo je slučaj naročito stoga što su suprotstavljenosti interesa i vrednosti različitih grupa često veoma dugotrajne, pa permanentan osećaj ugroženosti stalno podgreva već postojeće stereotipe i dopunjava ih novima. Brzina aktiviranja stereotipa, tj. prelaska iz privatne i stoga prikrivene u javnu i otud vidljivu ravan, zavisi od eksplozivnosti sadržaja neke idejne tradicije, prirode društvenih sukoba, ali i interesa posednika društvene moći. Sem toga, iako ima društava u kojima se etnička grupa poklapa sa klasom (krajnji primer postoji u Indiji, gde se etničke grupe poklapaju sa kastama), u mnogim drugim društvima se etničke grupe i klase ne poklapaju, već su društvene klase etnički neistovrsne. Problematično je i vezivanje problematike nacionalizma isključivo za industrijalizaciju, jer su neki nacionalistički pokreti, npr. srpski, u Otomanskoj imperiji nastali pre otpočinjanja industrijalizacije. Takođe, neki drugi nacionalistički pokreti, npr. secesionistički pokret frankofonih žitelja Kvebeka, nastali su tek pošto je industrijalizacija uspešno okončana i kada se ušlo u postindustrijsko društvo. Naposljetku, ovim teorijama se zamera i to što ne mogu odgovarajuće objasniti nastanak i očuvanje grupne solidarnosti i kolektivnih identiteta, te održavanje etničkih grupa izvan situacija međuetničkih sukoba (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 117) i, povezano s tim, preveliko oslanjanje na ekonomski determinizam i zapostavljanje ostalih oblika determinizma (Bakić, 2004: 30-31; Stefanović, 2000: 2, 37). Suviše se teoretičari ovoga usmerenja oslanjaju na analizu ciljno-racionalnog delanja, a zapostavljaju ostale vrste delanja. Tu se otkriva i ideologizovanost ovog pristupa, jer se etničke veze ne mogu svesti na puki proračun *homo-oeconomicusa* (Bakić, 2004: 32), a zapostavljanje osećajne strane etničke vezanosti i nacionalizma dovodi do potpuno iskrivljenog sagledavanja prirode etničke veze i snage nacionalističke ideologije.

3) Kao podvrstu modernizma valja posmatrati i neomarksizam. Neomarksističke teorije etničku vezanost posmatraju u svetlu ekonomskih suprotstavljenosti u dobu kapitalizma.² Pažnja je usredsređena na odnos etničke vezanosti i klasne pripadnosti, koji biva analiziran u okviru teorije kapitalističke eksploatacije rada. Prema ovim teorijama, podela među radnicima duž etničkih ili rasnih linija ne potiče iz predrasuda prema obojenima ili članovima etničkih grupa, nego iz opšte tendencije kapitalizma da utvrdi što je moguće nižu cenu rada. Etničke

² Upravo zbog šireg poimanja nacije od ovoga B. Anderson i E. Hobzbaum nisu uvršćeni u neomarksističke teorije nacije, iako su se obojica samopoimali kako u vreme oblikovanja svog teorijskog pogleda na naciju, a to je početak 1980-ih, tako i danas u marksiste. Njihovu misao o naciji, međutim, karakteriše i znatna bliskost sa postmodernističkim poimanjem nacije. Postmodernisti zidaju na njihovim teorijskim temeljima.

veze ideološki zaklanjaju podudarnost klasnih interesa etnički podređenih grupa, s jedne, te eksploatisane frakcije etnički dominantne grupe, sa druge strane. Vlerstin (Wallerstein) smatra da bi etnička pripadnost, budući da joj je funkcija da sakrije stvarne klasne razlike, mogla iščeznuti ako bi društveni uslovi ukinuli klasne suprotnosti koje počivaju u njenoj osnovi. Za njega je etnička grupa, poput rase ili kaste, vrsta "statusne grupe" koja, na osnovu identiteta izgrađenih na viziji prošlosti, ističe zahteve za vlašću u sadašnjosti (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 119-121). Za razliku od instrumentalističkih teorija, marksistički pristup insistira na značaju klasa u analizi društva, dok etničke grupe predstavljaju tek dodatni i sporedni predmet izučavanja (Bakić, 2004: 32).

Ove teorije zapostavljaju činjenicu da je etnička grupa starija pojava kako od kapitalizma tako i od radničke klase. One, štaviše, sistematski zanemaruju etničke odnose u nekapitalističkim društvima. Sasvim je, slično instrumentalističkim teorijama, zapostavljena uloga socijalizacije u prenošenju etničkih stereotipa sa kolena na koleno. Naposljetku, krajnji je redukcionizam svesti ulogu etničke vezanosti na zamagljivanje stvarnih klasnih interesa, a etničke grupe posmatrati kao obične "statusne" grupe, u čemu je jos jedna sličnost sa instrumentalizmom. Uopšte, marksisti su, vođeni teorijskom pretpostavkom da tok istorije određuju klasne borbe, tradicionalno pokazivali sklonost da analiziraju klasne, nauštrb etničkih suprotnosti. Potonje se razmatraju, po pravilu, samo uzgred. U ovome je vidljivo potcenjivanje značaja etničkih grupa u modernom društvenom životu, te svodenje etničke vezanosti na ideološko oruđe vodećih delova društvenih klasa pri vrhu stratifikacijske lestvice (Bakić, 2004: 32-33). Osećajna strana etničke vezanosti je, takođe, sasvim zapostavljena, pa se time i može objasniti zašto marksističke teorije povezuju kraj etničke vezanosti sa krajem kapitalizma.

Etnosimbolistički pristup naciji

Najvažniji predstavnik ovog pristupa jeste britanski sociolog jevrejskog porekla Entoni Smit (Anthony D. Smith). Suština njegovog pristupa je u pravljenju sinteze između modernističke i perenialističke istraživačke tradicije. Iako ponikao u modernističkoj tradiciji, što se vidi i iz činjenice da je doktorirao kod E. Gelnera, jednog od najuticajnijih modernističkih istraživača nacije, E. Smit je uveliko prihvatio neke od osnovnih postavki teorije mnogovekovnog postojanja nacije. U središtu etnosimbolističkog pristupa je, kao što i sam naziv ukazuje, istraživanje etničkih i religijskih mitova o poreklu etničke grupe, kao i mitova o izabranom narodu i zlatnom dobu, koji su postali osnova docnijih nacionalnih mitova. Kroz složenu kombinaciju mitova, kolektivnih sećanja manje ili više udaljenih od stvarne prošlosti etničkih grupa, te stvarne prošlosti koju je zabeležila domaća i strana kritička historiografija, stvara se jedna nacija. Ovu kombinaciju mitova i istorije E. Smit naziva *etnoistorijom*. U etnoistoriji svoje mesto nalaze i veliki junaci, kadšto

stvarni a katkad izmišljeni, kao i glavna geografska mesta na kojima su se odigrale velike bitke, datumi održavanja tih bitaka, bez obzira da li se obeležavaju datumi velikih pobeda ili poraza i sl. Za etnosimboliste analiziranje posebnih etnoistorija jeste jedan od osnovnih zadataka pri proučavanju modernih nacija, jer bogatstvo etnoistorije neke etničke grupe omogućava intelektualcima da nacionalističkom propagandom lakše podstaknu širenje nacionalne svesti i pretvaranje etničke grupe u naciju. Drugim rečima, etnoistorija nam može pomoći u davanju odgovora na pitanje zašto se baš od nekih etničkih grupa stvaraju nacije, a od nekih drugih ne. Osim toga, analiziranje etno-nacionalnih simbola, kakvi su zastave, grbovi, jezik i pismo, odeća i rituali, takođe spadaju u neizostavnu delatnost etnosimbolistički usmerenih istraživača nacije (Smith, 2000: 66).

Osnovna razlika između teorije mnogovekovnog postojanja nacije i etnosimbolističkog pristupa je u insistiranju na razlici između etničke grupe i nacije, te istoričnost etnosimbolističkog pristupa. Drugim rečima, pristup E. Smita je osetljiv na razlike između različitih istorijskih epoha. Od modernista su etnosimbolisti usvojili osećaj za sve novosti što je *Moderna* unela u društvo. S druge strane, međutim, ne prihvata se radikalni rez koji su modernisti skloni da prave između modernog i predmodernog vremena, već se insistira na “etničkom poreklu nacija” i postepenom prerastanju etničkih grupa u nacije tokom vremena. Posebno se kritikuju oni modernisti (E. Hobzbaum i B. Anderson) i sav postmodernizam koji zagovaraju konstruktivizam u objašnjavanju nastanka nacije, jer oni zanemaruju etničko nasleđe na koje se nacionalistički intelektualci i novostvorena nacionalna država pozivaju u svojim pokušajima da rašire nacionalnu svest u širim društvenim slojevima.

Kritičari etnosimbolizma ističu, pak, da je preteran naglasak na kulturnim činionicima nauštrb političkih i ekonomskih. Oni smatraju da je zanemarena uloga države u objašnjenju nastanka nacije, kao i uopšte namerno delanje razboritih delatnika. Zamera se ovom pristupu i preneglašavanje neracionalnih sastojaka u nacionalnoj svesti i delanju nacionalista. Veoma često pojedinci postaju nacionalisti zato što se takmiče za retke resurse – posao, više položaje, razne vrste sinekura, političku moć i sl. – sa drugim pojedincima koji se u pogledu etničke pripadnosti od njih mogu razlikovati. Pošto je to tako, argumentuju protivnici etnosimbolizma, onda je prirodno da etničke razlike postaju veoma bitne za oblikovanje nacionalizma i za činjenicu da pojedinci postaju nacionalisti. Naime, oni čije su nade osujećene postaju nacionalisti zbog toga što im jedino kolektivno delanje s njima sličnim pojedincima omogućava uzlaznu društvenu pokretljivost, a oni čije su nade ostvarene shvataju da svoje društvene položaje mogu odbraniti od kolektivne akcije osujećenih a etnički različitih jedino kolektivnim organizovanjem na etničkim osnovama. Iz ovakvih organizovanja s ciljem zaštite svojih prevashodno ekonomskih, pa onda i političkih interesa, prema ovakvim instrumentalističkim kritikama, nastaju nacije. Osim ovih kritika, zapaženo je da je u poslednje vreme

(Smith, 1998; Smith, 2000; Smith, 2002; Smith, 2003) E. Smit počeo da prihvata perenialističke teze kako je jedan, doduše, mali broj nacija, ipak postojao i pre modernog doba, pa čak i u antičkom svetu. On tu prevashodno misli na antičke Jevreje i Armene. Uostalom, sličnost argumentacije i insistiranje na primeni metodologije koja se zasniva na činocima dugog trajanja vidljiva je kako kod E. Smita, tako i kod glavnog zastupnika shvatanja mnogovekovnog trajanja nacije Dž. Armstronga. Kada se ovome doda da je i sam E. Smit uvrstio Dž. Armstronga u etnosimbolički pristup, onda se s razlogom može postaviti pitanje o opravdanosti razlikovanja ovih istraživačkih pristupa. Etnosimbolizam bi se, štaviše, mogao shvatiti i kao celovito razvijena teorija i metodologija mnogovekovnog trajanja nacije.

Interakcionistički pristup naciji

Pristup koji naglašava kontekst u kojem se vrši međusobno opštenje članova različitih etničkih grupa ili nacija naziva se interakcionistički. Oblikovao ga je norveški antropolog Fredrik Bart (Frederik Barth) u klasičnoj i veoma uticajnoj studiji *Etničke grupe i granice: društvena organizacija kulturne razlike* (*Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cultural Difference*). Prema njegovom mišljenju, osećanje i svest o etničkoj vezanosti nastaje i održava se kontinuiranim procesom dihotomizacije između članova i nečlanova grupe, pri čemu je neophodno da ova vezanost bude izražena i potvrđena u društvenom odnosu. Za pristalice pristupa osobeno je odbacivanje svakog insistiranja iskonskog shvatanja nacije na unutrašnjim kvalitetima etničkih svojstava, kao što su npr. jezik, religija, pismo, običaji i tradicija, kolektivno sećanje, boja kože i položaj očiju, i sl., kao određujućih determinanti neke etničke vezanosti ili etničkog identiteta. Naprotiv, ova etnička svojstva su samo resursi koji se daju politizovati umešnim delanjem nacionalista, radilo se o intelektualcima, ili državnim nacionalnim ustanovama, kao što su školski sistem, vojska, nacionalna štampa, nacionalni industrijski sistem itd. Ono što je, međutim, odista važno odnosi se na kontekste u kojima se etničke razlike javljaju, a ovi konteksti ne moraju biti vezani samo za moderno industrijsko društvo, već i za ranije kao i docnije periode. Kao veoma važni činoci javljanja i jačanja već postojećih etničkih veza mogu poslužiti različite vrste međuetničkih susretanja: ratovi, politička nestabilnost višetničkih imperija ili drugih političkih zajednica, promena međunarodnih okolnosti, društvena potčinjenost izvesnih društvenih grupa u odnosu na neke druge u nekom društvu, takmičenje različitih društvenih grupa za retka dobra, radilo se o ekonomskim, političkim ili kulturnim, trgovina sa različitim etničkim grupama i sl. U svakom slučaju, nisu bitne same etničke grupe, već međuetnički konteksti u kojima delatnici u međudodnošenju određuju svoje etničke identitete (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 122-124).

Doista, još je Maks Veber uočio da gotovo “svaka vrsta zajedničnosti i suprotnosti habitusa i navika može postati povod za nastanak subjektivne vere u to da između grupa koje se uzajamno privlače ili odbijaju postoji srodstvo ili tuđost po poreklu”. Vera u srodstvo po poreklu, smatrao je Maks Veber nekada i smatra Entoni Smit danas, “bez obzira da li ima ikakve objektivne osnove”, može imati značajne posledice, “posebno za obrazovanje političkih zajednica” (Bakić, 2004: 33; Veber, 1976: 1: 326-327; Smit, 1998: 41).

Najveći doprinos interakcionističke teorije, prema mišljenju Filipa Putinja (Philippe Poutignat) i Žoslin Stref-Fenar (Jocelyne Streiff-Fenart), sastoji se u stavljanju naglaska na nastajuće i procesualne aspekte etničkih grupa. U tom smislu, najbitnija značajka etničke grupe je granica koja je odvaja, i time joj određuje identitet, od drugih etničkih grupa. Osnovni problem koji etnička vezanost postavlja pred interakcioniste jeste u utvrđivanju kako se javljaju etničke različitosti i odvojenosti, te kako to utiče na zasnivanje posebnih kultura (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 125-127). F. Bart ističe kako se u svakom posmatranom slučaju etničke granice održavaju zahvaljujući ograničenom skupu kulturnih crta. Pri tome, trajnost etničke grupe u situaciji susreta sa nekom drugom zavisi od postojanosti izabranih kulturnih crta, dok se njena sopstvena postojanost može pratiti kroz promene koje ona trpi blagodareći menjanju pomenutih kulturnih crta koje određuju granicu (Bart, 1997: 258). Važno je, takođe, uočiti da pomenuta granica “ni u čemu ne vrši prinudu” nad najvećim delom kulturnog sadržaja koji je povezan sa pripadnicima neke etničke grupe, već se taj sadržaj može menjati “bez ikakve odlučujuće veze s održavanjem granica etničke grupe”. Tako, “kada očitavamo istoriju jedne etničke grupe u vremenu, nipošto ne znači da istovremeno i u istom smislu očitavamo istoriju 'jedne kulture': elementi sadašnje kulture neke etničke grupe ne proizlaze takvi kakvi su iz posebnog skupa koji je tvorio kulturu dotične grupe u nekom prethodnom razdoblju”. Istovremeno, međutim, grupa ima neprekidno organizaciono postojanje omeđeno granicama koje određuju pripadnost grupi uprkos promenama kulturnog sadržaja (Bart, 1997: 258-259). Izučavati etničku vezanost znači imati na umu sve raspoložive identitete u datom istorijskom momentu u nekoj višetetničkoj situaciji, te opisati značajnost tih identiteta u različitim situacijama međuetničkog dodira. Situaciona analiza etničkih vezanosti povezuje se sa izučavanjem proizvodnje i upotrebe naziva pomoću kojih se članovi višetetničkih društava identifikuju i međusobno razlikuju, kao i sa izučavanjem strategija i taktičkih izbora kojima pribegavaju da bi u međuetničkim odnosima prošli što je moguće bolje. Kao jedna od mogućih strategija koja se postavlja pred pojedinca jeste i promena samog identiteta (Putinja, Stref-Fenar, 1997: 131).

Prema mišljenju potpisnika ovih redaka, ranije pomenuta teorija etničkog takmičenja savršeno se uklapa u interakcionističku teoriju. Ona samo naglašava racionalni i takmičarski aspekt međuodnošenja različitih društvenih grupa više od nekih drugih aspekata. Čini se da je naglasak na takmičenju veoma opravdan, jer se

različite etničke grupe, čak i kada međusobno sarađuju, nalaze, u manjoj ili većoj meri, u odnosima takmičenja. S druge strane, privredni i racionalni aspekt je i suviše naglašen kod teorije etničkog takmičenja. Ona, međutim, upravo zato što se nalazi na nižem nivou apstraktnosti od interaktivne teorije ovu konkretizuje i dopunjava na jednom planu, kako na planu takmičenja tako i onom ekonomskom i racionalnom. Interaktivna teorija je dovoljno opšta da u sebe uključi sve aspekte teorije etničkog takmičenja. Da je to tako potvrđuju i mišljenja Regina (Ragin), Hanena (Hannan) i Medrana (Medrano) koji upravo F. Barta smatraju osnivačem teorije etničkog takmičenja. Dakle, uprkos protivljenju E. Smita i Putinja i Stref-Fenar da povežu ove dve vrste teorija, čini se da ima dovoljno razloga da se teorija etničkog takmičenja, posebno poboljšana pomenutim novinama koje su uneli S. Belanže i M. Pinar, smatra jednim oblikom interakcionističkih teorija.

Glavna zamerka interakcionistima odnosi se na relativnu zapostavljenost izučavanja etničkih svojstava koja služe kako za postavljanje granica među etničkim grupama i posledično stvaranje i učvršćivanje etničkih identiteta, tako i za politizovanje etničkih vezanosti i njihovo nacionalističko korišćenje u kulturnim, ekonomskim i političkim takmičenjima. Mišljenje autora ovih redova jeste da se uključivanjem ovih sadržaja u interakcionistički pristup etničkoj grupi i vezanosti može poboljšati njegova sposobnost objašnjavanja pomenutih pojava. Ovdje navedena mišljenja F. Barta jasno pokazuju da ima prostora za usavršavanja interakcionizma prihvatanjem opravdanih primedbi etnosimbolističkog pravca. Uopšte, ovaj pristup se čini najinkluzivnijim od svih pristupa etničkoj vezanosti, jer pokazuje osetljivost na vremensku dimenziju i posebno na "vreme dugog trajanja" na šta s pravom insistiraju teorije mnogovekovnog postojanja nacije; kao i istoričnost i osetljivost na razlike među istorijskim epohama, na kojima s pravom istrajavaju modernisti. Ono, međutim, što pomenuti pravci nemaju u dovoljnoj meri, a interakcionistički ima, jeste upravo poklanjanje pažnje kontekstu međusobnih odnosa različitih etničkih grupa, a tome bi trebalo dodati i kontekst odnosa etničkih grupa sa političkim zajednicama.

Postmodernistički pristup naciji

Ovaj pristup se dobrim delom naslanja na modernističko tumačenje nacije od strane nekih marksističkih modernista, pre svih, E. Hobzbauma i B. Andersona. Na epistemološkoj ravni, postmodernisti primenjuju pojam konstrukcije (Hobzbaum je uveo sintagmu "izmišljanje (nacionalnih) tradicija", a Anderson "zamišljanje (nacionalne) zajednice")³ kao osnovni pojam svih velikih priča (*naracija*) i u tumačenju nacionalizma i nacije. Prema njihovom mišljenju, nacionalizam tj.

³ Ne može biti slučajnost što su oba dela, *The Invention of Tradition* i *Imagined Communities*, nastala iste 1983. godine u vreme rastuće popularnosti postmodernističkih teorija u misli o društvu.

nacionalistički intelektualci konstruišu naciju, pa je posao istraživača da dekonstruišu nacionalističku veliku priču. U tom smislu, postmodernisti se slažu sa modernističkim konstruktivistima koji su tvrdili nešto veoma slično tome, ali idu i korak dalje. Oni, naime, smatraju da dekonstrukcijom nacionalističke priče može da se dođe i do dekonstrukcije same nacije. Naime, dekonstrukcija nacionalističke priče nužno vodi i do dekonstrukcije onoga što je na njoj zasnovano. Najpoznatiji zastupnici postmodernističke koncepcije nacije su Ernesto Laclau (Ernesto Laclau) i Šantal Muf (Chantal Mouffe). Nije nezanimljivo da su i oni sami često (samo)svrstavani kao postmarksisti (Sutherland, 2005: 191), iako bi im verovatno više pristajalo ime postmodernističkih marksista, čija je glavna odlika spajanje uopštenog davanja prvenstva kulturi u teoriji i istraživanju, što dele sa ostalim postmodernistima, sa sazajno-sociološkim pristupom italijanskog marksiste Gramšija koji je smatrao da je osvajanje simboličke ili intelektualne hegemonije u okviru neke društveno-ekonomske formacije ili društva ključno za ideološko pravdanje ekonomskih odnosa moći i stvaranje slike o njihovoj nužnosti. Utoliko, oni se slažu i sa nekim neomarksistima, npr., sa Imanuelom Volderstinom (Immanuel Wallerstein), da nacije služe samo maskiranju glavnih društvenih protivrečnosti u kapitalizmu, a one su, razume se, uvek vezane za suprotnost sveta kapitala (kapitalista) i sveta rada (radnika). Ipak, ovakav "postmarksizam" deluje dosta razblaženo, kulturni naglasak je i suviše bacio u zasenak ekonomske suprotnosti, a marksističko načelo da je svaka borba u suštini klasna borba ovi autori su izričito odbili jednako kao i sav istorijski materijalizam (Sutherland, 2005: 190-191), pa je zato bolje ovu misao kvalifikovati kao postmodernistički marksizam nego kao neomarksizam. Nacija se shvata kao oblik *diskursa* što potiče iz shvatanja celokupne stvarnosti kao društveno stvorene i tekstualno izražene, te otuda promenljive i nenužne, zavisne od intelektualno-političkog delanja kulturnih hegemoni, i u krajnjoj liniji slučajne (*kontingentne*).

Zamerke ovom pristupu mogu se svesti na primedbe koje proističu iz zamerki postmodernizmu u celini i posebno na zamerke koje proističu iz primene postmodernizma na polje izučavanja nacionalizma i nacije. Prva grupa primedbi odnosi se na sazajni relativizam postmodernizma. Prema mišljenju koje se ovde zastupa, postmodernizam sebe diskvalifikuje iz naučne zajednice i naučnog govora, jer poriče mogućnost nauke kao sistematskog i metodičnog traganja za objektivnim i proverljivim znanjem ili istinom kao sazajnim idealom. Dakle, sazajni relativizam ne može predstavljati osnovu naučne delatnosti. Osim toga, postmodernizam bi, ukoliko pristane da se upotrebljava kao (pseudo)naučna disciplina, sam sebe opovrgao kao relativističku filozofsku teoriju. Naime, postmodernizam se mora striktno držati po strani od nauke ukoliko želi da ostane veran sazajnom relativizmu

i ukoliko želi da se veruje u intelektualno poštenje postmodernista.⁴ U protivnom, postmodernisti bi, iako poriču vrednost nauke kako je ona tradicionalno pojmljena, bili tek ljudi koji dobijaju laku odstupnicu, jer za njih ne bi važila pravila naučne metodologije koja važe za sve druge. To bi bila sazajno komotna, a etički neodrživa pozicija.

Druga vrsta zamerki odnosi se na poistovećivanje nacionalizma kao *diskursa* i nacije kao društvene stvarnosti. Naime, analizom i *dekonstrukcijom* nacionalističkog *diskursa* (teksta, govora, sistema mišljenja, nacionalističke ideologije) ne može se doći i do dekonstrukcije same nacije kao društvene stvarnosti, jer iako se i sami diskursi kao interpretacije mitova mogu menjati sa promenom istorijske situacije, neki etnički mitovi su veoma postojani. Ova postojanost etničkih mitova svedoči i o postojanosti izvesnih struktura društvene stvarnosti koje se mitovima pravdaju i koje same daju oslonac postojanju mitova. Prema tome, etnički mitovi su jako trajni, u skladu sa trajnošću struktura koje pravdaju; njihova ubedljivost je, možda, jedan od najvažnijih uslova trajnosti etničkih struktura; a ono što je promenljivo jesu interpretacije mitova koje zavise od posebnog istorijskog konteksta.

Da li bi se, primera radi, dekonstrukcijom kosovskog mita, tj. njegovih različitih interpretacija, recimo one sekularno nacionalističke koja je služila interesima mlade nacionalne države Srbije, o “osveti Kosova” kao preduslovu nastanka novog “zlatnog doba” poput onoga srednjovekovne Srbije Nemanjića, dakle, o nužnosti posedovanja Kosmeta u sastavu srpske države i u moderno doba, a što je urodilo Balkanskim ratovima s početka XX veka ili sukobom sa Albancima i najvećom silom na svetu, NATO-om s kraja XX veka; ili one izvorno srednjovekovne, a i danas postojeće, i od Crkve inspirisane mističko-etičke interpretacije “carstva nebeskog”, gde je Kosovo kao zemlja dobilo attribute svetosti, tj. “svete zemlje” za Srbe, izjednačujući ih usput sa pravoslavnim življem, koja je pravdala privremeni gubitak teritorije tako što je tvrdila kako je svesno izabrano od zemaljskog značajnije nebesko carstvo; ili, što bi sociolog na osnovu profesionalnog etosa želeo, na razumu zasnovane naučne interpretacije mita koja bi ga, zapravo, u Veberovom smislu reči, “razmađijala”, došlo i do dekonstrukcije, tj. nestajanja nacije?

Zacelo, odgovor bi bio negativan, jer gotovo sto godina posle Vebera znamo da racionalizacija sveta nije dokraja moguća; pa iako bi naučna (a postmodernisti bi reč *naučna* verovatno stavili pod navodnike) ili racionalna interpretacija igrala ulogu “simboličke hegemonije”, gramšijevskim rečnikom rečeno, ostale interpretacije bi samo bile pomerene u pozadinu, a nikako dokraja istisnute. Pa čak iako bi, krajnje hipotetički i nerealno, druge dve interpretacije, jedna sekularno nacionalistička i

⁴ Postmodernisti moraju zastupati mišljenje da nauka ne može postojati i sebe svrstavati isključivo u filozofiju ukoliko žele biti logički dosledni. Jedini problem je u tome što je za njih alogičko mišljenje ideal misaonosti.

druga religiozno nacionalistička, bile iskorenjene, opet nacija ne bi nestala⁵, već bi samo etnički identitet njenih pripadnika bio redefinisani i, sledstveno, demagoška zloupotreba prvih dveju interpretacija mita, ili neke treće, koju ne znamo, bila bi svedena na najmanju moguću meru.

Nacija i nacionalizam

Pojmovi nacije i nacionalizma su međusobno usko povezani. Od određene istraživačke tradicije zavisi i kakva će biti definicija ovih pojmova. Autori koji naglašavaju da nacija postoji od iskona, kao i oni koji insistiraju na mnogovekovnom postojanju nacije, insistiraju na tzv. objektivnim kriterijumima preko kojih se nacija može definisati kao što su "rasa", tj. krv i boja kože, položaj očiju i sl., i/ili kultura, tj. jezik, pismo, religija, mitovi, simboli i običaji, kolektivna sećanja itd. Modernistički pristup insistira, pak, na subjektivnom merilu, tj. na samoodređenju pripadnika neke nacije bez obzira na bilo koje objektivne kriterije. Etnosimbolistički i interakcionistički pristup pokušavaju, međutim, da pomire ova dva suprotstavljena stanovišta insistiranjem kako na "objektivnim" tako i na "subjektivnim" kriterijumima oblikovanja neke nacije. Ove tvrdnje biće ilustrovane nekim primerima definisanja nacije.

Voker Konor (Walker Connor), zastupnik shvatanja o mnogovekovnom postojanju nacije, smatra da je nacija najšira društvena grupa s kojom ljudi misle da mogu da se poistovete, jer su uvereni da su povezani zajedničkim poreklom. Ipak, naglašava Konor, ključan činilac postojanja nacije jeste psihičke prirode: samosvest grupe je onaj činilac koji je odvaja od svih ostalih grupa. Ono što Konora, uz ovo naglašavanje značaja psihičke veze za nastanak i održavanje nacije, svrstava u zastupnike mnogovekovnog postojanja nacije, a ne u primordialiste, jeste i njegova izričita tvrdnja da nijedna nacija nije u stvarnosti prost nastavak porodičnih i plemenskih veza, kao što to tvrdi npr. biologistički usmereni zastupnik shvatanja o iskonskom postojanju nacija Van den Berge, nego da njeni pripadnici samo subjektivno čvrsto veruju u tu vezu (Connor, 1993: 382; Putinja, Stref-Fenar, 1997: 46).

Dominik Šnaper (Dominique Schnapper), modernistkinja, određuje naciju kao naročiti oblik političke jedinice, određen svojom suverenom koja se vrši kako unutar nje, kako bi se integrisalo raznovrsno stanovništvo koje ona obuhvata, tako i prema spoljnom svetu, kako bi se potvrdila kao istorijski subjekt u svetskom poretku zasnovanom na postojanju i odnosima između različitih nacija kao političkih

⁵ Razume se, zastupnici ove dve interpretacije bi uveravali pripadnike srpske nacije da bi nacija neizostavno nestala ukoliko bi njihova interpretacija mita prestala da se izjednačava sa mitom samim.

jedinica. No, osnovna odlika nacije jeste upravo njena delatnost integrisanja pojedinaca u modernu zajednicu građana (Šnaper, 1996: 33). Prema tome, ovakva definicija nacije insistira na naciji kao političkoj jedinici koja nastaje u okviru modernosti, dok o etničkoj osnovi nacije, mitovima i simbolima, sećanjima i sl. nema ni pomena.

Entoni Smit (Anthony Smith), etnosimbolista, određuje naciju kao ljudsko stanovništvo koje deli nacionalno ime, mitove i sećanja, masovnu javnu kulturu, omeđenu otadžbinu, privredu, te zakonom jamčena jednaka prava i dužnosti (Smit, 1998: 30; Smith, 1996: 359; Smith, 1995: 56-57). U ovoj definiciji, dakle, spojeni su insistiranje perenialista na kontinuiranom postojanju nacija kroz vekove, doduše u prenationalnom etničkom obliku, sa insistiranjem modernista na modernosti nacije čija je *differentia specifica* upravo u uživanju istih prava i dužnosti od strane svih pripadnika nacije u političkoj zajednici. Treba pomenuti da se Smit u poslednje dve do tri godine približio mnogovekovnom shvatanju nacije time što je iz definicije izbacio jednakost prava i dužnosti za sve pripadnike nacije, zajedničku privredu, kao i *masovnost* javne kulture, dakle, sve one crte koje definišu modernu naciju. Tako, ovo novije Smitovo određenje nacije bi glasilo da je ona imenovana zajednica koja deli istorijsku teritoriju, mitove i sećanja, javnu kulturu, te zakone i običaje (Guibernau, 2004: 127).

Interakcionistički pristup, pak, insistira na granicama etničkih grupa ili nacija⁶, i time u prvi plan istura dvostrani odnos određenja, tj. samoodređivanje identiteta i određivanje identiteta od strane drugih sa kojima se neka grupa susreće. Naime, proces određivanja identiteta uvek ima dve strane: jednu, koja ističe ono kako mi sami vidimo sebe, i drugu, koja kazuje kako nas vide drugi. Ova druga strana je katkad i značajnija, jer povratno utiče na proces samopoimanja.

Nacionalizam se, takođe, različito određuje u okviru različitih istraživačkih pravaca. Štaviše, zastupnici različitih pravaca će različito shvatati i odnos nacije i nacionalizma; dok će oni koji smatraju da nacija postoji od iskona ili bar mnogo vekova smatrati da nacija prethodi nacionalizmu, dotle će modernisti, postmodernisti i interakcionisti smatrati da se nacija javlja kao proizvod politizovanja etničke vezanosti (*ethnicity*) i etničkih svojstava krajem XVIII i početkom XIX veka i da predstavlja posledicu nacionalizma, a etnosimbolisti će, pak, smatrati da malobrojne nacije postoje i pre nacionalizma, dok se većina nacija javlja posle nacionalizma, te da među njima nema uzročno-posledičnih veza.

Modernista Ernst Gelner ponudio je jednu od najkraćih, najelegantnijih i najubedljivijih definicija nacionalizma, ističući da je nacionalizam politički princip koji zahteva podudarnost etničkih i političkih (državnih) granica (Gelner, 1997: 11).

⁶ Interakcionisti dele mišljenje modernista da nacije ne postoje u preddmoderno doba, već da se tada može govoriti samo o etničkim grupama. Neki zastupnici mnogovekovnog shvatanja nacije, pak, prihvataju teze interakcionista, ali ih primenjuju bez razlike na određenje etničke grupe i nacije.

Ovakva definicija ističe u prvi plan politički karakter nacionalizma koji se odista može posmatrati kao politička ideologija i pokret (Heywood, 2003; Smith, 1998: 119).

Entoni Smit, pak, insistira na tome da se nacionalizam ne može svesti samo na njegovu političku stranu, već da se mora uzeti u obzir i njegova kulturna strana. On shvata nacionalizam kao ideološki pokret za sticanje i održanje autonomije, jedinstva i identiteta ljudskog stanovništva čiji neki pripadnici zamišljaju tu grupu kao stvarnu ili potencijalnu naciju (Smit, 1998: 119; Smith, 1996: 359). Glavne odlike nacionalizma, prema njegovom mišljenju, su: shvatanje da je svet podeljen na nacije, te da jedino uređenje sveta podeljeno na autonomne nacije obezbeđuje mir i pravdu; shvatanje da sva politička moć leži u naciji, kao i da privrženost naciji preteže nad svim ostalim pripadnostima; shvatanje da pojedinac može ostvariti sve svoje mogućnosti samo unutar nacije; i shvatanje da je maksimalna autonomija nacije neophodna za ostvarenje njene autentičnosti (Smith, 2000: 72-73; Smit, 1998: 119). Smit naglašava da su nacionalni simboli, običaji i ceremonije najtrajniji i najmoćniji vidovi nacionalizma, jer oni podstiču osećanja širih društvenih slojeva kojima su pojmovna znanja skučena (Smit, 1998: 125).

Tipologije nacionalizma

Postoji nekoliko tipologija nacionalizma. Prema Entoni Smitu, predlaganje dobre tipologije tako složene pojave kakva je nacionalizam je suštinski zadatak istraživača koji se njome bave, jer one priznaju svu važnost veoma različitih društvenoistorijskih konteksta a da pri tom ne žrtvuju mogućnost opštijih poređenja (Smit, 1998: 129).

a) Tipologija nacionalizma prema kriterijumu i načinu oblikovanja nacije – etnička i politička nacija

Najpoznatija i najuticajnija je tipologija koja pravi razliku između etničkog (kulturnog) i političkog (državnog, građanskog) nacionalizma. Ovu tipologiju je osmislio jedan od prvih istraživača nacije i nacionalizma Hans Kon (Hans Kohn). On je prvi istakao da se etnički nacionalizam odlikuje mističnošću i organskim shvatanjem nacije, te da je prepoznatljiv u Istočnoj, Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi (Balkanu), dok racionalni politički nacionalizam insistira na udruživanju pojedinaca i odlika je nacija Zapadne Evrope i posebno SAD-a. Etnički nacionalizam zasnovan je na romantizmu, politički na prosvetiteljstvu. Na Istoku Evrope i u Aziji bio je proizvod nekolicine intelektualaca, jer tamo nije bila razvijena srednja klasa, dok su na Zapadu pripadnici srednjih slojeva koji su vršili vlast bili i glavni nacionalisti. Pošto su istočnoevropski i azijski intelektualci malobrojni, a uz to i isključeni iz

vlasti, njihov nacionalizam je nužno bio autoritaran. Na Zapadu je, pak, nacionalizam bio najčešće udružen sa insistiranjem na parlamentarnoj demokratiji (Smit, 1998: 130). Ovaj zapadni model nacionalizma insistira na istorijski određenoj teritoriji, pravno-političkoj zajednici u kojoj su građani jednaki, kao i na zajedničkoj građanskoj javnoj i masovnoj kulturi (Smit, 1998: 26). U okviru političkog nacionalizma gubi se razlika između zajednice građana i nacije, tj. zajednica racionalnih građana tvori naciju. Zato se ovaj tip nacionalizma naziva još i građanskim nacionalizmom, a nastao je delatnošću države i njenih ustanova, na prvom mestu škole, vojske i birokratije.

S druge strane, etnički model nacionalizma nastao je u višenacionalnim imperijama kakve su bile Habzburška monarhija i Otomanska imperija, te preookeanske imperije Velike Britanije i Francuske. U ovim slučajevima nije bilo jasno razgraničene teritorije koju bi nacionalisti mogli da označe kao nesumnjivo nacionalnu. Zato su se uvek okretali istoriji, "zlatnom dobu" njihove etničke prošlosti i zemljama koje su nekad i pre nekoliko stoleća zauzimali njihovi manje ili više imaginarni preci. Ovde nije bilo države koja bi preko njenih ustanova stvarala nacionalizam, već se ovaj oblikovao delatnošću malobrojnih intelektualaca koji su se borili protiv imperijalne države. U etničkom poimanju nacije naglašava se značaj jezika i običaja, i insistira se na istom poreklu, tj. precima. Iz ovoga dalje proizlazi i uverenje da pojedinac nužno pripada naciji predaka, te da nikada ne može promeniti nacionalnu pripadnost jer je ona data jednom zauvek. Otud se u ovoj vrsti nacionalizma pripadnici nacije smatraju braćom i sestrama (Smit, 1998: 26-27), a često se, sledeći rasprostranjeni autoritarizam, naciji traži i otac, najčešće među istaknutim intelektualcima i političarima. U okviru etničkog nacionalizma analitički se mogu uočiti i dve podvrste: krvni i kulturni nacionalizam. Prvi prevashodno insistira na krvnoj povezanosti pripadnika nacije i zajedničkim precima, dok drugi naglašava značaj zajedničkog jezika i kulture pripadnika iste nacije. Najčešće se, ipak, u stvarnosti ove dve podvrste etničkog nacionalizma prepliću.

Ova podela nacionalizma na politički i etnički ima, međutim, i ozbiljnih mana. Naime, svaki konkretni nacionalizam je kombinacija elemenata obe vrste nacionalizma. U pojedinim periodima istorije pretežu građanski elementi nacije, a u nekim etnički. Tako u Francuskoj, koja se uzima kao primer političkog nacionalizma, moguće je naći i uticaj organskog nacionalizma krajem XIX veka koji je naročito došao do izražaja u antisemitskoj histeriji kojom je praćena Drajfusova afera. Danas, takođe, rasni problemi francuskog društva ukazuju na snagu etničkog nacionalizma u privatnoj sferi koji građanima druge boje kože i religiozne pripadnosti ne priznaje status punopravnih francuskih građana, makar to u javnoj sferi zakonom bilo zajamčeno.

Etnički nacionalizam je prepoznatljiv i u Irskoj u XIX veku, a krajnja desnica u Zapadnoj Evropi uglavnom insistira na etničkoj i organskoj vrsti nacionalizma i

dan danas. E. Smit naglašava, takođe, kako je sumnjiva tvrdnja da su buržoaski slojevi uvek bili pobornici racionalnog nacionalizma, jer su npr. nemački industrijalci često gajili pangermanski etnički misticizam (Smit, 1998: 28, 130). Danas je, isto tako, poznato da zapadnoevropski poslodavci prave razliku na osnovi boje kože i religije prilikom izbora kandidata za novo ili upražnjeno radno mesto.⁷

Osim toga, može se zameriti da su dvočlane tipologije po pravilu ograničene saznajne snage, te da neretko svet manihejski dele na pozitivne i negativne pojave. Društveno-istorijska raznolikost je mnogo veća nego što to dvočlana tipologija priznaje. U skladu s tim, upotrebljivost razlikovanja etničkog i građanskog nacionalizma veća je u ideologiji i praktičnoj politici kao pravdanje za napade na neprijateljske ideologije i pokrete negoli u nauci.

b) Tipologija nacionalizma prema razvojnim fazama i regionalnoj delotvornosti – integrativni, ujediniteljski, secesionistički i preneseni nacionalizam

Iz kritike jednostranosti i ideologizovanosti prve tipologije nacionalizma nastala je tipologija nacionalizma koju je ponudio čuveni nemački historičar Hans-Ulrich Veler (Hans-Ulrich Wehler). On veli da se analitički mogu razlikovati barem četiri tipa nacionalizma, i to tako što će se dovesti u vezu sa određenim razvojnim fazama i regionalnom delotvornošću (Veler, 2001: 66).

Tako, integrativni nacionalizam bi odgovarao prvoj fazi oblikovanja nacija u SAD i Francuskoj, gde je država nacionalizmom integrisala različite etničke grupe u jedinstvenu naciju. Tu je trebalo jedan već postojeći oblik vladavine, oličen u apsolutnoj monarhiji, preustrojiti tako da dobije novi legitimitet. Doista, verovanje u narodni suverenitet nasledilo je prevaziđenu veru u božansko poreklo dinastija i vladara. Postojeće granice apsolutne monarhije postale su granice nacionalne države.

Ujediniteljski nacionalizam doživeo je vrhunac u Nemačkoj i Italiji između 1850. i 1871. godine. Ovaj nacionalizam je “od posebnih delova jedne ‘nacije’, uistinu od različitih etnija, stvorila nacionalnu državu, kao što su to Nemački Rajh i Italija” (Veler, 2001: 66).

Secesionistički nacionalizam je usledio u trećoj fazi razvoja evropskih nacionalizama, a odlikovao se razbijanjem nekada moćnih imperija, Habzburške i Otomanske, te stvaranjem novih država koje su pravdane nacionalnim načelom, iako su bar neke od njih (npr. Jugoslavija i Čehoslovačka) bile takođe višenacionlne tvorevine.

⁷ Skorašnje istraživanje sprovedeno u 15 starih članica EU pokazalo je da je na etničkoj vezanosti zasnovano društveno isključivanje onih sa različitim bojom kože ili islamskom veroispovešću veoma rasprostranjeno, a da je opažaj etničke pretnje za naciju kojoj se pripada glavni činilac koji doprinosi ovom isključivanju (Scheepers, Gijsberts, Coenders, 2002).

Preneseni nacionalizam predstavlja, pak, prenošenje na Zapadu nastalog modela nacije na afrički i azijski kontinent. Prvi takav primer predstavlja primer Japana posle uspešnih Meiji reformi 1868. godine. No, retki su slučajevi uspešnih prenošenja zapadnog modela nacije na ove kontinente, jer je usled arbitrarnog povlačenja granica među kolonijama nedostajalo poklapanje prednacionalnih etničkih grupa sa granicama pojedinih kolonija koje su u XX veku pretvorene u "nacionalne" države (Veler, 2001: 67).

c) Tipologija nacionalizma prema ideološkom kriteriju – liberalni, konzervativni, socijalistički i krajnje desničarski

Istraživači nacionalizma i političkih ideologija uočili su kako se nacionalizam često nalazi u kombinacijama sa drugim ideologijama. Mogu se razlikovati liberalni, konzervativni, socijalistički i krajnje desničarski nacionalizam.

Liberalni nacionalizam je najstariji oblik nacionalizma koji je nastao još u toku Francuske revolucije 1789. godine. Liberali su, naime, u XIX veku liberalnu ideologiju, primenjivajući na pojedince, počeli primenjivati i na nacije. U skladu s tim, liberalni nacionalisti su se protivili svim oblicima spoljašnje vlasti i represije, bilo da je reč o ranije nastalim imperijama ili o kolonijalnim carstvima. Oni veruju da su nacije, poput pojedinaca, međusobno jednake, te da im svima pripada pravo na samoopredeljenje. Konačan cilj sastoji se u stvaranju sveta nezavisnih nacionalnih država, a ne samo ujedinjenje ili nezavisnost neke posebne nacije. Liberalni nacionalizam je trpeljiv i razborit, jer svim nacijama priznaje jednaka prava. Problem je u tome što se često ne uviđa da suprotnosti između različitih nacija u vidu suprotstavljenosti interesa, teritorijalnih težnji, te vrednosti i identiteta nije jednostavno rešiti. Utoliko je liberalni nacionalizam na pogrešnom tragu kada veruje da je nacionalna država ključ za ostvarenje međunarodnog mira i harmonije (Heywood, 2003: 171, 173).

Konzervativci se, iako u vreme Francuske revolucije suprotstavljeni nacionalističkim idealima, tokom XIX veka sve više opredeljuju za nacionalizam, jer uviđaju da je jaka osećanja koja nacionalizam budi moguće iskoristiti za održavanje društvene kohezije i poretka, kao i za odbranu tradicionalnih institucija pred naletima sve brojnijeg i jačeg radničkog pokreta. Oni su uvideli da se nacionalne tradicije i sećanja mogu ideološki koristiti u svrhe pridobijanja širih društvenih slojeva za interese konzervativaca. Danas se evropski konzervativci protive jačoj integraciji višenacionalnih političkih zajednica, kakva je npr. Evropska Unija, jer se boje da će njihov nacionalni identitet biti time ugrožen. Oni su, štaviše, ubeđeni da useljavanje radnika iz drugih zemalja, a posebno onih sa drugih kontinenata i pripadnika nehrišćanskih i nebelačkih kultura, mogu uneti nestabilnost, kao i rasne i etničke sukobe, pošto je za uspešno funkcionisanje društava neophodno

postojanje zajedničke kulture što najefikasnije omogućavaju nacija i hrišćanska religija (Heywood, 2003: 174-175).

Ni socijalizam, barem u praksi ako ne u teoriji, nije imun na nacionalističku ideologiju. U teoriji, socijalizam je snažno internacionalistički usmeren, što je vidljivo već i u čuvenoj Marksovoj paroli iz *Manifesta komunističke partije*: “Proleter i svih zemalja, ujedinite se!” Ova parola najbolje odražava socijalističku doktrinu koja se naziva “proleterskim internacionalizmom”. Uočeno je, međutim, da su i komunistički režimi, kada su se nalazili u krizama, pribegavali nacionalističkoj retorici. Danas se, pak, tradicionalistički levičari okupljeni u preostalim (post)komunističkim strankama (npr. u Socijalističkoj partiji Srbije) u svetu često suprotstavljaju kapitalističkom sistemu i nacionalističkom argumentacijom. Oni smatraju da su izvesne nacije hendikepirane svojim položajem u svetskoj podeli rada, da globalizacija nije ništa drugo doli delanje u interesu predstavnika multinacionalnog kapitala, te da je potrebno osloniti se na nacionalnu tradiciju (Ilić, 1998: 292-302), ali i na udruživanje s drugim obespravljenim nacijama (u čemu se ogleda internacionalizam) kako bi se preokrenule negativne posledice globalizacije.

Klasičnim fašistima i savremenim desnim ekstremistima svojstven je, pak, krajnji nacionalizam, koji bi načelo podudaranja etničkih sa političkim granicama doveo do svojih krajnjih logičkih i praktično-političkih posledica. U tom smislu, oni se zalažu za etničku a katkad i rasnu čistotu političke zajednice u kojoj žive. Donosili su u prošlosti rasističke zakone kojima su prečili sklapanje brakova između pripadnika različitih “rasa”; u nešto skorije vreme vršili su etničko čišćenje u ratovima za jugoslovensko nasleđe; zalažu se za zabranu imigracije rasno i kulturno različitim ljudima, te proterivanje već postojećih azilanata i imigranata, a prema nacionalnim manjinama odnose se preteći. U mirnim vremenima ova pretnja ostaje na rečima, dok se u vremenima zaoštrene društvene krize, a naročito u oružanim sukobima, često pretvara u etničko čišćenje, a u drastičnim slučajevima, kao u II svetskom ratu nad Jevrejima i Romima, u genocid.

d) Tipologija nacionalizma u odnosu prema postojećoj političkoj zajednici – imperijalni (asimilacionistički) i separatistički (antikolonijalni)

Moguće je, takođe, razlikovati imperijalni od separatističkog nacionalizma. Prvi je od XIX veka pratio imperijalne poduhvate. Nacije koje su stvarale imperije po pravilu su svoje poduhvate pravdale i nacionalističkim argumentima, jer su npr. Englezi “Bogom izabrani” da civilizuju udaljene, “primitivne”, nebele, neevropske i nezapadne narode.⁸ Austrijanci su se smatrali za donosioca kulture (*kulturtraeger*)

⁸ E. Bonet (Bonnett) je pokazao kako je engleski nacionalizam i imperijalizam pravdan sve do prve polovine XX veka rasističkim argumentima koji su potom, zbog pobede Japana nad Rusijom 1905, kao i zbog suviše velike razlike u uslovima života beloputih engleskih radnika i kapitalista, ustupili

balkanskim narodima. Mnogi Amerikanci, pak, danas smatraju da su njihova kultura i njihov način života superiorni svim drugim i pokušavaju da ih ekonomskom, političkom, kulturnom, a kad zatreba i vojnom akcijom nametnu drugim narodima. Tokom XIX veka posedovanje kolonija postala je stvar prestiža među najmoćnijim nacijama Zapadne Evrope, pa je svaka kolonijalna pobeda bila pozdravljena masovnim nacionalističkim demonstracijama. Istovremeno, imperijalne nacije su gotovo uvek pravdane građanskim shvatanjem nacionalizma, jer ovakvo shvatanje omogućava, barem u teoriji, asimilovanje različitih etničkih grupa u građansku naciju čije je etničko jezgro, međutim, upravo imperijalna nacija. Primeri imperijalnih nacija jesu engleska (britanska) i francuska nacija u doba kolonijalizma, a SAD u postkolonijalnom vremenu.

S druge strane, separatistički nacionalizmi su najčešće suprotnost imperijalnim jer su usmereni na odvajanje (secesiju) od imperija ili od višenacionalnih država, kakve su bile npr. Habsburška i Otomanska imperija ili socijalističke federacije SSSR, ČSSR i SFRJ, ili Španija, Velika Britanija, Belgija u okviru EU, pa i sama Evropska Unija. Ovi nacionalizmi su, po pravilu, etnički uobličeni, jer im nedostaju jasne teritorijalne granice. Razbuđuju se etničkim mitovima i epovima. Destruktivni su, jer za cilj imaju razaranje postojeće političke zajednice. Često se etnički nacionalisti doista moraju suprotstavljati političkim nacionalistima koji ih pokušavaju asimilovati. Nekada, međutim, i bez takvih asimilatorskih težnji vodeće nacije, separatistički nacionalisti doživljavaju postojeću višenacionalnu tvorevinu kao represivnu samom činjenicom da je neka druga nacija hegemon. Ovo se dešava najčešće zbog toga što nacionalista, po definiciji, teži što nezavisnijoj nacionalnoj političkoj zajednici.

Antikolonijalni nacionalizam je, po definiciji, separatistički. Većina vođa azijskih i afričkih antikolonijalnih pokreta bili su privučeni nekim oblikom socijalističkog nacionalizma. Socijalizam, a posebno marksistička tradicija, obezbeđivali su analizu nejednakosti i eksploatacije kroz koju je raskrinkavana kolonijalna vlast i objašnjavano gorko kolonijalno iskustvo. U Alžiru, Egiptu, Libiji, Iraku, Siriji, Zambiji, harizmatični vođi, npr. Sadam Husein i pukovnik Gadafi, su kroz kombinaciju socijalizma i nacionalizma pokušavali da modernizuju zaostala društva. U Africi, pak, socijalizam najčešće nije poprimao oblik sovjetskog socijalizma kao ni oblik zapadne socijalne demokratije, već je dobijao oblik odbrane tradicionalnih vrednosti zajednice, a sa nacionalizmom je bio spojen kroz uobičajenu nacionalističku težnju da se privrednim napretkom potisnu plemenski rivaliteti (Heywood, 2003: 179-180).

---

mesto ideji Zapada, ispoljenoj u dinamici društvenog razvoja, demokratiji, kapitalizmu, modernosti, hrišćanstvu, te u beloj boji kože (Bonnett, 2003: 332).

e) Tipologija prema praktično-političkom kriterijumu i posledicama koje izazivaju – kritički i slepi nacionalizam

Priznajući princip da svakoj naciji treba da odgovara država, a protiveći se kosmopolitizmu koji kao ideološko opravdanje imperijalizma često negira načelo nacionalizma, kritički nacionalista bi spadao u internacionaliste. On se protivi premoći jedne nacije nad drugom, pa usled toga ne prihvata ni hegemonu ulogu sopstvene nacije. Kritički nacionalista je protivnik svake nepravde, greške i greha koje bi pripadnici njegove nacije mogli učiniti prema pripadnicima druge nacije, i to kako u miru tako i u ratu. Nacionalista koji je kritičan prema svojoj naciji uvek se kritički osvrće na težnje nacionalističkih ideologa iako priznaje legitimnost nacionalizma sopstvene nacije u svetu koji je zasnovan na nacijama. Kritički nacionalista uvek pokušava da se stavi u poziciju pripadnika nacije kojoj ne pripada pre nego što će izneti svoje sudove i braniti interese nacije kojoj sam pripada. On pokušava da proceni da li su, možda, interesi njegove nacije nepomirljivo suprotstavljeni interesima druge nacije i da li to može dovesti i do rata kao najveće nesreće u koju ljudsko društvo može dospeti. Naime, u ratu se interesi nacije mogu ostvariti samo izuzetkom. Stoga kritički nacionalista razmatra koje su to racionalne mogućnosti da se sa pripadnicima druge nacije dođe do sporazuma. On se trudi da se suprotstavljeni interesi nacija pomire, ukoliko je to ikako moguće. Duhovni i materijalni razvoj ličnosti koje čine jednu naciju za kritičkog nacionalistu je vrhovni nacionalni interes jer on nadilazi sve teritorijalne težnje. Kritički nacionalista je veliki pobornik Volterove (Voltaire) misli da i suviše voli Francuze da bi bio francuski nacionalista. Po svim odlikama koje su navedene, kritički nacionalizam je u skladu sa razboritošću i načelnim internacionalizmom i pacifizmom. On po sebi ne vodi do ratova.

Slepi nacionalista, međutim, insistira na tome da je “moja nacija uvek u pravu”. Nacija je, prema njegovom poimanju, najveća i neupitna vrednost. U skladu s tim, on je uvek protiv ne samo kosmopolitizma, koji negira pravednost sveta zasnovanog na podeli na nacije i koji se zalaže za prevazilaženje nacionalnih država i samih nacija, nego i protiv internacionalističkih rešenja koja priznaju legitimnost svih nacionalnih država i nacija. On je spreman da zatvori oči pred nepravdama koje pripadnici njegove nacije čine nad pripadnicima druge nacije. Štaviše, takav tip nacionaliste kadar je da, u šovinističkom zanosu, učestvuje u vršenju ratnih zločina nad pripadnicima druge nacije. Na taj način on povređuje ljudsko dostojanstvo koje je iznad pripadnosti bilo kojoj naciji, jer čovek je nužno pripadnik ljudske vrste, a tek slučajem rođenja ili katkad namernom odlukom postaje on Srbin, Francuz, Hrvat, Amerikanac ili pripadnik neke druge nacije. Nažalost, slepi nacionalista ne vidi ove inače očigledne činjenice, već je spreman da kritičke nacionaliste napadne čak i za izdaju nacije. Slepi nacionalista smatra da su nacionalni interesi ostvareni ako pripadnicima što većeg broja sunarodnika omogućavaju da žive pod istim

državnim krovom, bez obzira da li je to politički ostvarljivo i bez obzira da li će to dovesti do patnji velikog broja ljudi, kako pripadnika drugih nacija tako i samih sunarodnika. Slepí nacionalizam je iracionalan, osećajno pregrejan, preterano sentimentalán i patetičan, samosažaljiv (a sve su to, uzgred budi rečeno, osobine kič osoba i kič ponašanja), agresivan i ratoboran, pa stoga često dovodi i do ratova, kao što je XX vek zorno pokazao.

Nacionalizam i imperijalizam

Nacionalizam i imperijalizam su usko povezane pojave, ali ih treba razlikovati. Nacionalizam je, kao što je već uočeno, ideološko-politički princip koji propagira poželjnost podudaranja etničkih i političkih granica. Imperijalizam je, pak, težnja imperije da politički, ekonomski i kulturno potčini ili bar podvrgne hegemoniji što više nacija, etničkih grupa i političkih zajednica. Utoliko je imperijalizam postojao kao težnja od kada i imperije postoje u ljudskoj istoriji. Nacionalizam je, međutim, i u tome se slažu svi istraživački pristupi naciji, s izuzetkom nekoliko "iskonaca", moderna pojava, koja se najranije javlja tek krajem XVIII veka. Njime su pravdane imperijalne ambicije izvesnih nacija koje su svojoj vlasti podvrgavale druge nacije i države. Za tu svrhu su bili naročito podesni mitovi o etničkoj izabranosti. Neretko, naime, različite nacije imaju u osnovi ovakve mitove kojima se tvrdi da je neka nacija izabrana od Boga da ima posebnu funkciju za čitav ljudski rod. Njoj se putem ovih mitova mogu pripisivati civilizatorske i emancipatorske misije u ljudskoj istoriji. Dešavalo se kadšto, npr. u XIX veku u beloj Evropi a napose u Velikoj Britaniji, da se ovi mitovi kombinuju sa rasističkim doktrinama o izboru bele rase, pa se uspostavlja niz: bela rasa je najnaprednija rasa koja je u civilizacijskom smislu najviše odmakla, pa zato treba da vlada svetom; a u okviru bele rase Englezi su ti koje je Bog izabrao da njegovu volju obznanu svim drugim rasama i nacijama. Razume se, ovo su bila tek ideološka pravdanja imperijalne ekspanzije, dok se u korenu nalazila nezajažljiva glad za političkom moći, materijalnim dobrima i kulturnim prestižom (Bonnett, 2003: 320-348).

No, teško bi bilo zamisliti kako bi se bez nacionalizma različite balkanske etničke grupe, npr. Srbi, Hrvati, Bugari, Slovenci, mogle osloboditi od imperijalnog pritiska Habzburške monarhije i Otomanske imperije. Takođe, nacionalizam je umnogome potpomogao, pa čak i omogućio oslobađanje stanovnika američkog, azijskog i afričkog kontinenta od engleskog i francuskog imperijalizma. Nacionalizam je, kao što je već rečeno, prenesen iz Evrope na ove kontinente i omogućio ne samo da se borba protiv imperijalne dominacije ideološki osloni na Evropljanima i Amerikancima razumljive argumente nego i da se širi društveni slojevi ovih kolonijalnih društava politizuju i okrenu protiv kolonijalizma.

Danas se, pak, postkolonijalni nacionalizam, nastao u periodu globalizacije, odlikuje ogorčenim odbacivanjem zapadnih vrednosti, te pokušajem da se prema njima zauzme što nezavisniji stav. Delom je to i reakcija na dominaciju zapadnog, naročito američkog imperijalnog uticaja u privredi, politici i kulturi. Ovakav nacionalizam se često kombinuje sa islamskim fundamentalizmom (Heywood, 2003: 180).

Nacionalizam i patriotizam

Ova dva pojma se često koriste u sinonimnom značenju. Ipak, među njima postoji razlika bar na analitičkom nivou jer nije reč o pojmovima koji ukazuju na iste pojave, pa čak iako se često u iskustvu čak i prožimaju. Patriotizam je uvek povezan sa interesima političke zajednice, bez obzira na etnički sastav te političke zajednice. Nacionalizam može, takođe, biti povezan sa političkom zajednicom, ali i sa etničkom grupom. Patriotizmu je, pak, povezanost sa etničkom grupom strana. Dok nacionalizam može postojati i bez političke zajednice koju bi trebalo da pravda i brani, i može biti okrenut protiv neke političke zajednice, patriotizam postoji samo kao težnja za odbranom već postojeće političke zajednice, a nikada ne može biti usmeren protiv političke zajednice, jer mu je *raison d'etre* u njenoj odbrani. Trenutno nepostojeća, a potencijalna nacija-država ne može se zastupati patriotizmom, već isključivo nacionalizmom. Potonji se može suprotstavljati postojećoj političkoj zajednici, a žudeti za nekom trenutno nepostojećom ali u skladu sa nacionalističkim očekivanjima, dok patriotizam uvek brani postojeću političku zajednicu. Nacionalizam se, po pravilu, ne zasniva na odbrani ustava neke političke zajednice, pa odbrani postojećeg ustava čak može biti i suprotstavljen, a patriotizam se može vezati i za odbranu ustava.

Tako, čuveni nemački filosof, Jürgen Habermas (Juergen Habermas) iznosi svoje zalaganje za tzv. ustavni patriotizam kao poželjni oblik nemačkog nacionalizma, jer on ne bi bio zainteresovan za širenje političke zajednice Nemačke na ostale etnički nemačke prostore, s jedne strane, dok bi, s druge strane, bio vezan i za doslovno poštovanje ustava Nemačke kao garanta ljudskih i građanskih prava svih nemačkih građana bez obzira na etničko poreklo. Patriotizam bi se doslovce mogao poistovetiti sa građanskim oblikom nacionalizma, dok bi se svako insistiranje na etničkom identitetu shvatalo kao strano patriotizmu. Prema tome, nacionalizam je širi pojam od patriotizma, jer se potonji može shvatiti i kao vrsta nacionalizma.

Dakako, nacionalizam i patriotizam, osim što se često prožimaju i međusobno podržavaju, mogu biti i u sukobu. Po pravilu, u sukobu nacionalizma shvaćenog kao pripadnost etničkoj grupi i patriotizma shvaćenog kao pripadnost političkoj zajednici (državi), dakle u situaciji kada se pojedinac mora opredeljavati između ove dve

privrženosti, nacionalizam odnosi prevagu (Connor, 1993: 376). Da je to doista tako najbolje pokazuje primer Sovjetskog Saveza, SFR Jugoslavije, te Čehoslovačke koje su se raspale u momentu kada je patriotizam došao u nesaglasje sa nacionalizmom posebnih nacija u ovim višenacionalnim federacijama. Ima, međutim, i drugačijih primera. Tako je američki senator srpskog porekla Džordž Voinović, ne odričući se svojega srpstva, ipak glasao u Senatu za bombardovanje Srbije, jer je, na prvom mestu bio američki patriota, iako se taj patriotizam ogledao u imperijalnim impulsima, a tek onda Srbin. Pripadnost državi nadvladala je u njegovom slučaju etničku vezanost.

Zaključak: etnička vezanost (*ethnicity*), etničko svojstvo, etničke kategorije, etničke zajednice (*ethnie*)

Različiti istraživački pristupi naciji i nacionalizmu uglavnom se temelje na različitom procenjivanju značenja i značaja etničke vezanosti, etničkih svojstava i etničkih grupa. Pobornici iskonskog poimanja nacije poistovećuju naciju i etničku grupu, a osećaj etničke vezanosti koji nužno ishodi iz deljenja istovetnih etničkih svojstava sa drugim članovima etničke grupe je upravo ono što presudno određuje naciju. Mnogovekovno poimanje nacije insistira, pak, na tome da nacije postoje dugi niz vekova, nekad čak i kroz milenijume, a upravo kao proizvod snage etničke vezanosti i solidarnosti, kao i čuvanja etničkih svojstava, te da suštinski nema razlike između nacije i etničke grupe, već se ova dva termina mogu koristiti naizmenično. Etnosimbolisti smatraju da su etnička svojstva ono što razlikuje etničke grupe između sebe, te da se ove etnosimboličke razlike u eri nacionalizma politizuju i postaju određujuće i za moderne nacije.

Modernisti, pak, čak i kada misle da postoje izvesne protonacionalne ili etničke veze, smatraju da one nisu presudne za nastanak nacija, već da su tek pomoćno sredstvo koje intelektualci koriste u stvaranju nacija pomoću nacionalističke ideologije. Prema shvatanjima modernista, nacionalisti su često spremni da izmisle etničke veze, tako što će npr. izmisliti prethodno nepostojeće etničke tradicije. Primera radi, krajem XIX veka komanda vojske Habzburške monarhije nije prihvatila šajkaču zbog nepraktičnosti kao vojničku kapu habzburške vojske. Srbija je bila spremna da kupi ovu kapu za svoju vojsku. Naposletku, šajkača je postala srpska nacionalna kapa tek posle I svetskog rata kada su srpski seljaci ovu kapu zadržali i po pobedničkom povratku iz ratnih strahota. Isto tako, ostatak narodne srpske nošnje izmišljen je tek postepeno tokom XIX veka, jer je u vreme Otomanske imperije odeća hrišćana u današnjoj Srbiji bila bele boje. Drugi primer među brojnim primerima koji se mogu navesti predstavlja škotski kilt koji je izumljen tek polovinom XVIII veka i postao deo škotske nacionalne nošnje (Hobsbom, Rejndžer, 2002: 36). Dakle, narodne nošnje i drugi delovi etničkih

tradicija su izmišljeni relativno skoro, navode modernisti, pa se uopšte prema dugotrajnosti etničke vezanosti, i posebno etničke tradicije, treba odnositi sa kritičkom sumnjom. Postmodernisti dodatno radikalizuju modernističke tvrdnje jer vele da etnička vezanost i svojstvo kao takvi ni ne postoje, već su oni proizvod tekstualne konstrukcije intelektualaca koji gaje nacionalističku usmerenost i imaju simboličku hegemoniju.

Interakcionisti, pak, smatraju da se etnička vezanost uvek razvija u istorijski i prostorno uslovljenom kontekstu međuetničkog opštenja. Razume se, moguće je da se tokom vremena stvore veoma dugotrajne strukture međuetničkih odnosa (Bart, 1997: 224) koje reprodukuju kako etničku vezanost, tako etnička svojstva i etničke grupe. Štaviše, ove strukture dugo traju, pa se iz prvobitne situacije kada etnička grupa bira odgovarajuća etnička svojstva dolazi do obrnute situacije kad etničko svojstvo stalno reprodukuje etničku vezanost i samu etničku zajednicu.⁹

Etnička vezanost (*ethnicity*) je, prema mišljenju potpisnika članka, društveni odnos u kojem pojedinci gaje naročitu vrstu međusobne solidarnosti uslovljenu svešću o međusobnoj fizičkoj i/ili kulturnoj sličnosti što ih svrstava u istu etničku zajednicu i razgraničava od susednih etničkih grupa. Ova svest o međusobnoj sličnosti se najčešće ispoljava u verovanju u zajedničko poreklo na osnovu deljenja jednog ili više etničkih svojstava kao što su jezik, religija, boja kože, položaj očiju, mitovi o zajedničkom poreklu, etničkoj izabranosti, zlatnom dobu, svetoj zemlji i sl. Etnička svojstva, pak, predstavljaju kulturne ili fizičke odlike na osnovi kojih se javlja vera u zajedničko poreklo i etničku pripadnost onih koji ih dele. Ona služe, između ostalog, kao sredstva razgraničenja među susednim etničkim kategorijama koje žele razviti etničku vezanost na osnovu koje bi se preobrazile u etničke grupe. Vrlo ih je lako u modernom dobu politizovati zarad pravdanja nacionalističkih zahteva.

Etničke kategorije su etnički manje ili više nesvesne grupe u kojima nije razvijen kolektivni identitet i osećanje međusobne solidarnosti, iako ih neki nepripadnici mogu smatrati zasebnim istorijskim ili kulturnim grupacijama (Smit, 1998: 39). Etnička vezanost je, prema tome, više potencijalna nego stvarna unutar etničkih kategorija jer, iako postoje izvesna etnička svojstva koja mnogi dele, npr. jezik, još nije došlo do njihovog svesnog izbora i oblikovanja etnoistorije kojom bi se etnička vezanost svesno razvijala i pomoću nje zasnovala etnička zajednica. Otuda i etnički identitet ostaje zamagljen i promenljiv jer nedostaju jasne granice koje odvajaju etničke vezanosti.

Etničke zajednice (čiji članovi dele »etnoistoriju«, tj. mitove i verovanja o zajedničkom poreklu i etničkoj izabranosti i druga zajednička kulturna ili fizička

---

⁹ Ovakva interpretacija približava interakcioniste etnosimbolistima.

obeležja kao sredstva endogenog definisanja i resurse političke mobilizacije, a što se sve zajedno može imenovati etničkim svojstvom) su društvene činjenice dugoga trajanja koje nastaju, oblikuju se, menjaju i nestaju uvek u međusobnom odnosu sa drugim etničkim grupama koje ih okružuju (na nastajanje zasebnog etničkog identiteta jače deluju neprijateljski odnosi nego odnosi trpeljivosti i razmene), kao i u odnosu sa političkim zajednicama, kojima se mogu opirati ili ih podržavati (Bakić, 2004: 42).

U ovom smislu, etnička grupa je struktura koja se sporo menja i svojim dugotrajnim i prinudnim uticajem, putem etničkih mitova, simbola i različitih obreda vezanih za mitove (npr. svetosavske i vidovdanske proslave), utiče na svakodnevni život i poimanje sveta i života ljudi koji joj pripadaju. Kolektivni identiteti uopšte, a etnički napose, zasnovani su upravo na zajedničkim interpretacijama zajedničkih iskustava. Tako i nastaje etnička vezanost, kao ono prema čemu jedna grupa ima jasan etnički identitet (Kiznije, 1996: 6). Ukoliko su ta iskustva, prema E. Smitu, posebno upečatljiva ili traumatična, npr. ratovi (naročito oni koji donose promene u statusu i načinu života velikoga dela stanovništva), onda postoji težnja ka jačanju kolektivnog etničkog identiteta.

U razdoblju mira, država, osnovna škola, vojska, javne službe, porodica i grupa vršnjaka, kao agensi socijalizacije, reprodukuju nacionalni identitet. Ovaj se, pak, na pojedinačnom planu shvata kao snažan osećaj pripadnosti izvesnom kolektivu. Naime, pojedinac samoga sebe poima uvek u odnosu prema drugim pojedincima i u odnosu na pripadnost različitim društvenim grupama, a osobito u odnosu na pripadnost onim grupama u kojima kao njihovi pripadnici igraju određene uloge njegovi "značajni drugi"; na prvom mestu, roditelji, braća i vršnjaci.

Literatura

- Anderson, Benedikt, 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.
- Armstrong, John, 2004. Definitions, Periodization, and Prospects for the *Longue Duree*, *Nations and Nationalism*, V. 10/No.1-2, pp. 9-18.
- Armstrong, John, 1982. *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Bakić, Jovo, 2004. *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Bakić, Jovo, 1999. Stereotipi o Srbima u javnostima pojedinih zapadnih nacija, *Nova srpska politička misao*, V. 6/N. 1-2, str. 27-55.
- Bart, Fredrik, 1997. *Etničke grupe i njihove granice*, Beograd: XX vek.
- Bonnett, Alastair, 2003. From White to Western: 'Racial Decline' and the Idea of the West in Britain 1890-1930, *Journal of Historical Sociology*, V. 16/ N. 3, pp. 320-348.
- Berger, Peter i Lukman, Tomas, 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb: Naprijed.
- Connor, Walker, 1993. Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond, *Ethnic and Racial Studies*, V. 16/N. 3, pp. 373-389.
- Gelner, Ernest, 1997. *Nacije i nacionalizam*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Guibernau, Montserrat, 2004. Anthony D. Smith on nations and national identity: A critical assessment, *Nations and Nationalism*, V. 10/N. 1-2, pp. 125-141.
- Hobzbaum, Erik, 1996. *Nacije i nacionalizam od 1780*, Beograd: "Filip Višnjić".
- Hobzbaum, Erik i Rejndžer, Terens (ur.), 2002. *Izmišljanje tradicije*, Beograd: XX vek.
- Heywood, Andrew, 2003. *Political Ideologies: An Introduction*, New York: Palgrave Macmillan.
- Ilić, Vladimir, 1998. *Oblici kritike socijalizma*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Kalberg, Stephen, 1994. *Max Weber's Comparative-Historical Sociology*, Chicago and Cambridge: The University of Chicago Press and Polity Press.
- Kiznije, Žan, 1996. *Etnologija Evrope*, Beograd: XX vek.
- Putinja, Filip, i Stref-Fenar Žoslin, 1997. *Teorije o etnicitetu*, Beograd: XX vek.
- Scheepers Peer, Gijsberts Mérove, Coenders Marcel, 2002. Ethnic Exclusionism in European Countries: Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat, *European Sociological Review*, V. 18/No. 1, pp. 17-34.
- Schnapper, Dominique, 1996. *Zajednica građana (o modernoj ideji nacije)*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Seton-Watson, Hugh, 1997. *Nations and States*, London: Methuen.

- Smit, Antoni, D., 1998. *Nacionalni identitet*, Beograd: XX vek.
- Smith, Anthony, D., 2003. *Nationalism and Modernism*, London and New York: Routledge.
- Smith, Anthony, D., 2000. *The Nation in History, Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge: Polity Press.
- Smith, Anthony, D., 1996. Nations and their Pasts, *Nations and Nationalism*, V. 2/No. 3, pp. 357-370.
- Smith, Anthony, D., 1995. *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.
- Sutherland, Claire, 2005. Nation-building through Discourse Theory, *Nations and Nationalism*, V. 11/ N. 2, pp. 185-202.
- Tadić, Ljubomir, 1996. *Politikološki leksikon*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Van Den Berghe, Pierre, L., 1995. Does Race Matter, *Nations and Nationalism*, V. 1/No. 3, pp. 357-68.
- Veler, Hans-Ulrich, 2002. *Nacionalizam, Istorija-forme-posledice*, Novi Sad: Svetovi.
- Šulce, Hagen, 2002. *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd: "Filip Višnjić".
- Veber, Maks, 1976. *Privreda i društvo*, 1. tom, Beograd: Prosveta.
- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870-1914*, London: Chatto and Windus, 1979.